

The Role of Atrak Border River in the Relations between Iran and Russia (1356

A.H. 1299 A.H./1261 A.H.)

Bagher Ali Adelfar ¹

1. Corresponding Author, Associate Professor, Department of History, Imam Khomeini International University, Qazvin, Iran. Email: badelfar@hum.ikiu.ac.ir

Article Info	Abstract
Article Type: Research Article Article History: Received: 22, October, 2023 In Revised Form: 3, December, 2023 Accepted: 16, December, 2023 Published Online: 21, December, 2023	Atrak River is one of the longest border rivers of Iran, whose source is the heights near Qochan in the north of Khorasan and it travels a path from east to west on the common border of Iran and Russia and recently Turkmenistan. This river has an important place in the political history of the region, a part of it in the Chat area, according to the Akhal Treaty in 1299 AH, became the official and common border of Qajar Iran and the Tsarist Russian Empire and after a few decades after the October Revolution in 1917, it was determined as the border between Iran and the Soviet Union and it was decided that at least 50% of the water of this river will enter the regions of that country. In addition to its border importance, Atrak River has always been of interest in terms of irrigation of agricultural lands and various construction facilities and creation of sources of income. Therefore, giving importance to issues related to water and border rivers such as Atrak in studies of contemporary history plays an important role in determining the behavior of water diplomacy and economic decisions. The present research, using descriptive-analytical method and relying on library and documentary sources, aims to answer the question, what effect did the Atrak River have on the hydropolitical relations of Iran and its neighbors in the direction of stability and reduction of water and border tensions? And what effect did it have on the historical developments of the east of the Caspian Sea, in terms of population and economy? The claim of the research is that due to the changes in the Atrak River bed due to natural causes and human intervention, there have always been problems and tensions in determining the borders of Iran with neighboring lands. Also, the Turkmen-inhabited region on both sides of the river has a desert climate, and the Etrak river basin is one of the water sources of this land, Therefore, the arbitrary withdrawal of water by the countries has caused challenges between the two countries, and to solve this problem, agreements were always signed in different periods, the results of which were the relative interactions of the parties in the last century.
Keywords:	Atrak, border river, Russia, Turkmenistan, Iran.

Cite this The Author(s): Adelfar, B., (2023). The Role of Atrak Border River in the Relations between Iran and Russia: Historical Sciences Studies Vol.15, No 3, Serial No.35 – Autumn, (77-104). DOI:10.22059/jhss.2023.366786.473660.

Publisher: University of Tehran Press

1. Introduction

In the study of the historical geography of nations and countries, the identification of political borders is a key aspect for understanding border-related events, military matters, economic issues, and demographic concerns. Among these, rivers, like other natural and geographical elements such as mountains, valleys, and seas, are regarded as measurable natural features in Iran's mythological, religious, historical, and geographical sources. They have been taken into account by authoritative governments in determining boundaries or borders with neighboring lands. Concerning the historical and political borders of Iran, when studying various texts, readers consistently encounter the names of rivers such as the Sind and Helmand on the eastern borders, the Syr Darya or Jeyhun on the northeastern borders, and the Tigris and Euphrates on the western borders. These rivers served as defining boundaries for kingdoms and governments during mythical and historical periods in Iran. From the arrival of Aryan tribes and the establishment of the first government on the Iranian plateau to contemporary times, this progression is documented in various research sources. The Safavid rulers (1501-1736) aimed to establish a government with its domain restricted to rivers delineating its eastern and western borders. The establishment of the Qajar government (1796-1925) in the early 19th century coincided with regional and transregional developments. Iran's position as an intermediary region between the colonial powers of the British Empire and Tsarist Russia imposed wars, treaties, and agreements that were disadvantageous to Iran from the early decades of this era. Consequently, the borders of the eastern and western of the Caspian Sea underwent changes with the acceptance of border agreements. According to the Treaty of Paris in 1857, the lower basin of the Helmand and Hari Rud rivers was established as part of the eastern border with Afghanistan. In the west of the Caspian Sea, the Treaty of Turkmenchay in 1828 definitively demarcated the boundary between Russia and Iran along the Aras River. On the eastern shores of the Caspian Sea, the Treaty of Akhal in 1881 marked the recognized border river between Iran and Russia as the Atrek River.

Since then, the inland river basin of the Atrek River, originating from the northeastern mountains near Qochan and flowing into the Husseinqoli Gulf on the eastern coast of the Caspian Sea, was defined as the Maritime boundary between the two countries. Recognizing that, like all rivers, the Atrek River is susceptible to natural alterations and human interventions and becomes a source of various challenges in local and international settings during periods of floods and droughts, measures were planned from the outset to outline the water rights of both countries. This aimed to prevent intrusion by farmers and other above states and to implement ambitious projects in dam construction, bridge building, and water utilization for agriculture and industry. Consequently, contracts were made to establish commissions, and protocols were signed to address these issues. As a result of these developments and the identification of the Atrek River as the border between Iran and Russia, the basin and course of this river, from its source to its mouth, became intertwined with issues and discussions related to hydropolitics and the water economy of the benefiting countries, akin to rivers such as the Helmand, Aras, and Arvand Rud.

Since then, Farmers and nomads as residents in region, including indigenous communities, Turks, Kurds, and Yomut Turkmens and Kogalan, became border residents with facing new conditions due to their livelihoods in the river basin. In particular, the settlement of the Yomut Turkmens on both sides of the river in Iran and Russia, from the lower **Çhat** region and the area where the Sumbār River led to ethnic conflicts and regional disputes between the two countries for decades after the initial agreements.

Part of these conflicts stemmed from the aggressive policies of the Tsarist government in the nineteenth century. Following the overthrow of the Tsarist regime in the October Revolution of 1917 and the establishment of the Soviet government in Russia, these conflicts continued in the region for an extended period. One consequence of the connection of the Atrek River's inland basin to the broader international context as a border river is the extensive correspondence and numerous documents exchanged between the governments of Iran and Russia. These records are currently

available in national archives and diplomatic centers to some extent, enabling the examination, research, and review of events and developments from a historical perspective. The changes occurring in the Atrak River basin shed light on governance challenges over water boundaries and the increasing importance of water in agricultural and industrial transformations. These deep changes in the life of The Atrak river from view point of sovereign challenges on maritime boundaries and increasingly importance of water in industrial and agricultural developments, coincided with parallel developments in Europe concerning the rights of rivers flowing jointly between two or more countries.

The developments and international treaties of the nineteenth century regarding the exercise of absolute or limited sovereignty over rivers that traversed the borders of two or more countries within the political territories of European empires resulted in various agreements. Consequently, similar agreements were negotiated between Iran and Russia concerning border rivers, including the Atrak River, as well as the Aras, Herirud, and Hermand rivers. However, the absence of comparable conditions in diplomatic discussions between Iran and Russia, as seen in Western Europe, prevented the realization of many agreements between the two nations.

After the establishment of the Soviet Union government in Russia, Iran and Russia engaged in border agreements, specifically regarding the Atrak River. In the subsequent years, multiple protocols and commissions were organized. The main objective was to decrease anticipated challenges between the two countries, particularly by precisely outlining the mountainous path of the river from Qochan to the Akhal region and the lowland route inhabited by the Yemot people to the shores of the Caspian Sea. The aim was to reduce anticipated challenges between the two countries. Despite issues with officials, border guards, and residents on the Turkmen side of the river in Russia causing local tensions, agreements between the two countries prevented significant confrontations in executing development projects and establishing agricultural and industrial facilities on both sides of the lower river. Both nations chose to use prudent measures and internal planning, either individually through domestic initiatives or jointly, to equitably exploit the benefits of hydropower. This approach, with a particular focus on water economics, aimed to reduce traditional tensions between cohabiting residents and livestock farmers on both sides of the river. The emphasis was on leveraging the advantages of hydropower in economic sectors, thereby contributing to the reduction of longstanding tensions between local communities and livestock farmers on either side of the river.

The growing importance of how water resources from rivers are managed between West Asian and Central Asian countries, has encouraged interdisciplinary researchers to investigate hydro-political issues. As previously mentioned, since the signing of the Akhal Agreement in 1881, significant changes in the conditions of the Atrak River, shifting from an internal to a border river, have resulted in numerous diplomatic documents in national and international archives. These documents address challenges and agreements related to water borders between the two countries. They include complaints from residents in the Atrak River basin about encroachments by citizens of the neighboring country, policies on population displacement, changes in land use from barren to agricultural lands, and the unauthorized use of Iran's internal waters. This is often accompanied by the construction of canals and dams in the upstream section of the river, along with various existing protocols. However, despite this, discussions related to the border river Atrak in articles and books in this field have been less addressed, relying less on historical perspectives and more on archival documents. Undoubtedly, a reexamination of the documents available in archives provides a document-based literature for political scholars and interdisciplinary researchers in this field.

نقش رودخانه مرزی اترک در مناسبات ایران و روسیه (۱۳۵۶ ش. ۱۲۹۹ ق. ۱۲۶۱ ش)

باقرعلی عادل‌فر^۱

badelfar@hum.ikiu.ac.ir

۱. نویسنده مسئول، دانشیار گروه تاریخ، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)، قزوین، ایران. رایانامه:

اطلاعات مقاله چکیده

رودخانه اترک یکی از طولانی‌ترین رودخانه‌های مرزی ایران است که سرچشمه آن ارتفاعات مجاور قوچان در شمال خراسان است و مسیری را از شرق به غرب در مرز مشترک ایران و روسیه و اخیراً ترکمنستان می‌پیماید. این رود سیل‌گیر در سیر تحول تاریخ سیاسی منطقه، جایگاه حائز اهمیتی دارد، بخشی از آن در ناحیه چات، طبق عهدنامه آخال در سال ۱۲۹۹ قمری رسمی و مشترک ایران قاجاری و امپراتوری روسیه تزاری گردید و پس از چند دهه بعد از انقلاب اکتبر در ۱۹۱۷ به‌عنوان سرحد ایران و شوروی تعیین شد و قرار بر این شد که حداقل ۵۰٪ از آب این رودخانه وارد خاک آن کشور شود. رودخانه اترک علاوه بر اهمیت مرزی، از لحاظ آبیاری زمین‌های کشاورزی و تأسیسات مختلف عمرانی و ایجاد منابع درآمد همواره مورد توجه بوده است. لذا اهمیت دادن به مسائل مربوط به آب و رودخانه‌های مرزی همچون اترک در مطالعات تاریخ معاصر در تعیین رفتارهای دیپلماسی آب و تصمیمات اقتصادی نقش مهمی دارد. پژوهش حاضر با روش توصیفی - تحلیلی و با تکیه بر منابع کتابخانه‌ای و اسنادی درصدد پاسخ به این سؤال است که رودخانه اترک چه تأثیری بر روابط هیدروپلیتیک ایران و همسایگانش در راستای ثبات و کاهش تنش‌های آبی و سرحدی مرزی داشت؟ و بر تحولات تاریخی منطقه شرق دریای خزر، از نظر جمعیتی و اقتصادی چه تأثیری گذاشت؟ مدعای پژوهش این است که به علت تغییرات بستر رودخانه اترک به دلایل طبیعی و دخالت انسانی، همواره مشکلات و تنش‌هایی در تعیین حدود مرزهای ایران با سرزمین‌های همجوار به وجود آمده است و از آنجایی که منطقه ترکمن نشین دو سوی رودخانه از اقلیمی صحرايي برخوردارند و حوضه رود اترک از منابع تأمین‌کننده آب این سرزمین است، لذا برداشت بی‌رویه آب توسط کشورها کنونی، موجب چالش‌هایی میان دو کشور شده که همواره برای حل این مشکل توافقاتی در ادوار مختلف به امضا می‌رسید که از نتایج آنها تعاملات نسبی طرفین در سده اخیر بود.

تاریخ دریافت:

۱۴۰۲/۰۷/۳۰

تاریخ بازنگری:

۱۴۰۲/۰۹/۱۲

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۲/۰۹/۲۵

تاریخ انتشار:

۱۴۰۲/۰۹/۳۰

واژه‌های کلیدی:

اترک، رودخانه مرزی، روسیه، ترکمنستان، ایران.

۱. مقدمه

از دیرباز موانع طبیعی مانند رشته کوه‌ها، دریاها، دره‌ها و رودخانه‌ها به‌عنوان مرز بین اقوام و ملل شناخته می‌شد. به‌ویژه در منابع تاریخی و جغرافیای تاریخی و متون ادبی از کوه‌های البرز، زاگرس، هندوکش، آرات و رودخانه‌های سند، سیحون و جیحون، دجله، فرات، اروند، ارس و اترک به‌عنوان سرحد یا مرز کشور ایران با هند و ترکان و روم در دوره‌های مختلف تاریخی یاد شده است.

با توجه به اینکه رودخانه بیشتر از دیگر عناصر طبیعی تابع متغیرات است از این‌رو مسایل حقوقی جدیدی از قرن نوزدهم با نگرش حل تنش‌ها و چالش‌های مرزهای رودخانه‌ایی در سطح بین‌المللی به رسمیت شناخته شد که اهم آن موضوع حاکمیتی بین دو یا چند کشور بود. از این پس نیز موضوع مشترکات و اختلافات با محوریت رودهای سرحدی ایران با کشورهای همسایه در تفاهم‌نامه‌ها و اسناد دیپلماتیک منعکس یافت (ریکیاردی و دیگران، ۱۳۹۵: ۱۱۴). رخدادهای نظامی و تحولات سیاسی قرن نوزدهم بین ایران و روسیه منجر به تعیین رودخانه اترک به‌عنوان مرز مشترک ایران با روسیه و سپس ترکمنستان شد. پژوهش حاضر با نگرش به پژوهش منابع کتابخانه‌ایی و آرشیو سندی در خصوص تاریخ تحولات رودخانه‌های مرزی پس از عهدنامه‌های ترکمنچای (۱۲۴۳ ق.) و آخال (۱۲۹۹ ق.) حائز اهمیت است که با وجود تأثیرگذاری بر رخدادهای هیدروپلیتیک بین ایران و روسیه و شوروی و سپس ترکمنستان در پژوهش‌های تاریخی کمتر به آن توجه شده است. مقاله حاضر درصدد پاسخ به این مسئله است که رودخانه مرزی اترک چه تأثیری بر روابط ایران و روسیه تزاری و روسیه شوروی در راستای ثبات و تحول مناطق مرزی داشته است؟

در بررسی پیشینه پژوهشی می‌توان گفت پیرامون موضوع حاضر تحقیق جامعی که جایگاه سیاسی، اقتصادی و اجتماعی و تحولات تاریخی مربوط به رودخانه مرزی اترک مبتنی بر مدارک آرشیوی را بیان کند، صورت نگرفته و تحقیقاتی نیز که موجود است، بیشتر در حوزه جغرافیایی و سیاسی است، پژوهش‌هایی نظیر «بررسی تغییرات مورفولوژیکی رودخانه اترک در بازه زمانی ۲۰ ساله» نوشته حسن کامران دستجردی و یا مقاله‌ای با نام «هیدروپلیتیک رودخانه مرزی اترک و تأثیر آن بر روابط ایران و ترکمنستان» اثر حمیدرضا پاک‌نژاد متکی و همکاران و «تأثیرگذاری عوامل هیدروژئومورفولوژیک در تغییرات زمانی و مکانی بخش میانی رودخانه اترک» که توسط

مجتبی یمانی و همکاران نگاشته شده است. کتاب «اترکنامه تاریخ جامع قوچان» تألیف رمضان علی شاکری چاپ ۱۳۸۱ با وجود شباهت اسمی، در این کتاب بیشتر به ارتباط اقوام و ساکنین مجاور اترک در منطقه قوچان توجه شده است. از جمله مهم‌ترین کتاب‌هایی نیز که در این زمینه نگاشته شده «هیدروپلیتیک»^(۱) رودهای مرزی» اثر یارمحمد بای است که در سال ۱۳۸۴ انتشار یافت، اما حتی این اثر نیز به اهمیت تاریخی رودخانه‌های مرزی ایران به‌ویژه اترک در قاب اسناد که موضوع مورد توجه در این پژوهش هست، نپرداخته است.

از اهداف این پژوهش توجه به پیشینه مسایل آب و چالش‌های تاریخی آن در سرحدات ایران بر محور رودخانه مرزی اترک از عهدنامه آخال تا واپسین دهه حکومت پهلوی است. اهمیت و ضرورت توجه به این موضوع از نظر درون مرزی و فرامرزی با توجه به چالش‌های آبی بین کشورهای هم‌مرز با ایران که رودخانه مرزی سرحدشان با کشورمان است بر هیچ پژوهشگر تاریخی و سیاسی پوشیده نیست. هم‌اکنون بیش از ۴۰ درصد مردم دنیا ممالکی زیست می‌کنند که آبریز حوضه‌های رودخانه‌ای آن‌ها بین دو یا چند کشور به‌صورت اشتراکی مورد بهره‌برداری قرار می‌گیرد. با توجه به اینکه رودخانه‌های مرزی در میان عناصر طبیعی بیشترین متغیریات را همراه دارند، از زمان تعیین آن به‌عنوان مرز مشترک با تصمیم کشور مسلط کشور همسایه یا با توافقات بین‌المللی، بیشترین زمینه چالشی را بین دو کشور یا چند کشور همجوار به‌ویژه هنگام تنش‌های آبی سبب می‌شوند. این چالش‌ها با تنش‌های روزافزون رو به افزایش است.

با توجه به چشم‌انداز چالش‌های آبی در گستره‌های داخلی و فراملی بعضی از نظریه‌پردازان سیاسی، قرن جاری را عصر هیدروپلیتیک می‌نامند، آنها بر این باورند که اکثر درگیری‌ها و جنگ‌های محلی، منطقه‌ای و جهانی در آینده نزدیک به دلیل مسئله آب خواهد بود، بنابراین حل‌وفصل اختلافات و بحران‌های مربوط به رودخانه‌های مرزی به سبب اهمیت ژئوپلیتیک و ارزش اقتصادی آب در صنعت و کشاورزی و مصرف روزافزون در زندگی روزمره از حساسیت و اهمیت بالایی برخوردار شد و برای مدیریت کردن آن موافقت‌نامه‌هایی تنظیم گشته که خود این‌ها محور تحولات مهمی در این نواحی بوده‌اند (مختاری دهشی، ۱۳۹۲: ۵۲). در ادامه ضمن اشاره به مباحث جغرافیای تاریخی حوزه رودخانه مرزی اترک، توافقنامه‌های ایران با کشور روسیه و پیامدهای آن

پرداخته می‌شود. قبل از ورود به مبحث اصلی، طرح مباحثی راجع به حوزه جغرافیایی و جغرافیای تاریخی رودخانه اترک ضروری است که در ادامه به آن می‌پردازیم.

۲. وجه تسمیه و حدود جغرافیایی رودخانه اترک

برخی وجه تسمیه نام رودخانه مرزی اترک را جمع کلمه تُرک و به معنی رود ترک‌ها (به نام مردمی که در اطراف آن می‌زیستند) می‌دانند، اما لسترنج این نظریه را در تصحیح خود بر نزهه القلوب رد می‌کند (لسترنج، ۳۷۷؛ ذبیحی، ۵۵). لسترنج با اشاره به آثار حمدالله مستوفی (۷۵۰-۶۸۰ ق.) عنوان می‌کند که پیش از مستوفی واژه اترک در منابع وجود ندارد و او نخستین شخصی است که این رودخانه را به نام اترک یاد کرده است (مستوفی، ۱۳۶۲: ۲۱۲). در واکاوی نقشه‌ها و نامه‌های قدیمی توسط مورخان متوجه شده‌اند که در بعضی رسایل نام این رودخانه به صورت نام رود اترک آمده است که این کلمه در زبان ترکی به دشت و دامنه معنا شده و بعدها به تدریج به صورت اترک تلفظ شده و تغییر نام پیدا کرد. با توجه به این موارد منبع دقیقی برای نام‌گذاری رود اترک وجود ندارد.

به لحاظ محدوده جغرافیایی؛ حوضه رودخانه اترک در بین 54° تا 59° و $10'$ طول شرقی و 36° و $45'$ تا 38° و $42'$ عرض شمالی قرار گرفته است. رودخانه مزبور از قسمت شمالی هم‌اکنون به کشور ترکمنستان، از ناحیه جنوب به رودخانه‌های آبگیر کال شور و گرگان رود، از شرق به رودخانه درونگر و کشف رود و از قسمت غربی به دریای خزر محدود شده است. مساحت کل رودخانه اترک را حدود $30/000$ کیلومتر مربع برآورد کرده‌اند (دایرة المعارف بزرگ اسلامی، ذیل واژه اترک). مطالب متعددی در خصوص سرچشمه اصلی رودخانه اترک اظهار کرده‌اند، به عنوان مثال؛ حمدالله مستوفی در این خصوص می‌گوید: «آب اترک به خراسان از کوه‌های نسا و باورد برمی‌خیزد و در خبوشان و به حدود دهستان گذشته به بحر خزر می‌ریزد طولش صدویست فرسنگ است و این آب سخت عمیق است و قطعاً مجال گذر نمی‌دهد و کنارش اکثر اوقات از حرامی خالی نیست» (مستوفی، ۱۳۶۲: ۲۱۲). کرزن این محل را در ارتفاعات بین مزینان و شاهرود می‌داند (۲/۱۳۶۷: ۲۶۷) و از طرفی ژاک دمرگان به کوه‌های نزدیک مشهد به عنوان سرچشمه اترک اشاره دارد (دمرگان، ۱۳۳۸: ۱۳۲). آنچه مسلم است رودخانه اترک از کوه‌های هزار مسجد در محلی به نام لاله رویان، واقع در 40 کیلومتری شمال شرقی قوچان سرچشمه می‌گیرد (کیهان، ۱/۱۳۱۰: ۷۳؛ ۲/۱۳۱۱: ۱۸۶؛ رزم‌آرا، ۱۳۲۰: ۶). سرچشمه اترک متشکل از حوض بزرگی به طول و عرض 50 متر است که چندین

چشمه با آبی نسبتاً گرم در آن می‌جوشد (کیهان، ۱/۱۳۱۰: ۷۲). این رودخانه پس از گذشتن از شهر قوچان و دشت‌های شیروان و بجنورد و پیوستن چندین شاخه فرعی به آن، از مراوه تپه و هوتن در چات به رودخانه سیمبار (سومبار) در خاک ترکمنستان متصل می‌شود و سرانجام در خلیج حسینقلی به دریای خزر می‌ریزد. رود اترک در طول مسیر خود، دو دریاچه تشکیل می‌دهد که متشکل از مرداب‌های متصل به یکدیگر است (کیهان، ۱/۱۳۱۰: ۷۲-۷۳). مطابق قرارداد مرزی میان ایران و روسیه در ۱۲۹۹ ق / ۱۸۸۱ م، مسیر رود اترک از چات تا خلیج حسینقلی مرز مشترک دو کشور ایران و روسیه را تشکیل می‌دهد (کیهان، ۲/۱۳۱۱: ۲۳-۲۴).

رودخانه اترک به لحاظ طبیعی و جغرافیای سیاسی نیز به سه بخش تقسیم می‌شود: ۱- اترک داخلی: این بخش به‌عنوان یکی از طولانی‌ترین رودهای ایران، از ارتفاعات نزدیک قوچان از کوه‌های هزار مسجد سرچشمه گرفته که پس از مشروب نمودن دشت‌های قوچان، فاروج، شیروان و بجنورد و ملحق شدن چند شاخه مهم به آن از منطقه رضاآباد می‌گذرد. ۲- اترک بالایی که مساحتی حدود ۶۲۱۳ کیلومترمربع را شامل می‌شود و از منطقه رضاآباد تا قازانقایه را اترک بالایی یا میانی می‌نامند. این رودخانه پس از گذشتن از قازانقایه تا دشت‌های ساحلی دریای خزر به نام اترک سفلی معروف است که در چات نیز رودخانه سومبار ترکمنستان به آن می‌پیوندد. این رودخانه پس از عبور از بخش اینچه برون به علت شیب کم زمین، در دشت پخش می‌شود که نتیجه آن تشکیل دریاچه‌هایی نظیر آلاگل، آلماگل و تنگلی بوده که نهایتاً در خلیج حسینقلی (در صورت طغیان) به دریای خزر ملحق می‌شود (رزم‌آرا، ۱۳۲۰: ۵-۶؛ استانداری استان گلستان، ۱۳۷۷: ۷۲). ۳- اترک خارجی، مرزی و یا مشترک (رودخانه سومبار ترکمنستان): این بخش از ایستگاه هیدرومتری چات در مرز ایران و ترکمنستان شروع شده و به دریای خزر ختم می‌شود؛ آب این رودخانه بعد از عبور از بخش اینچه برون و تنگلی، در حوالی پاسگاه پل توسط سیستم تقسیم آب در دزبل، سهم آب دو کشور مجزا می‌شود که سهم آب ایران توسط کانال به دریاچه آلاگل و سپس به دریا می‌ریزد (معینی، ۱۳۴۴: ۱۴).

۳. نگاهی به جغرافیای تاریخی اترک

بخش شمال غربی خراسان، به‌راستی سرزمین اترک است؛ اما با وجود شرایط زیست‌محیطی و منابع آبی مناسب و کافی اطراف رودخانه اترک، در متن‌های تاریخی

بعد از اسلام، هیچ‌گاه از وجود شهری بزرگ در این ناحیه نام برده نشده است. شهرهای امروزی حوضه اترک میانی همه در یکی دو سده اخیر بنیان و توسعه یافته و سابقه و پیشینه تاریخی چندانی ندارند. به عنوان مثال شهر بجنورد (که امروزه مرکز استان خراسان شمالی است). در حدود ۱۱۰۰ هجری قمری توسعه یافته است (صنیع‌الدوله، ۱۳۶۲: ۱۴۴) معیشت غالب اطراف رود اترک همواره دامداری بود و کشاورزی در درجه دوم اهمیت بوده است. در واقع هرچه از شرق به غرب حوضه رودخانه اترک حرکت کنیم، از اهمیت کشاورزی کاسته شده و جمعیت کم‌تر و روستاها پراکنده‌تر می‌شود، اما در عوض معیشت دامداری اهمیت پیدا می‌کند. البته در نواحی مثل داشلی برون و اینچه برون به دلیل احداث کانال آب برای بهره‌برداری کشاورزی گسترش یافته است. (وثوقی، ۱۳۷۸: ۲۰) البته در پژوهش‌های انجام شده به رونق اقتصاد کشاورزی در دوره میانه در حوضه اترک اشاره دارند. دسترسی آسان به مسیرهای ارتباطی، غنی بودن خاک‌های آبرفتی و مناطق جنگلی پیرامون اترک استعداد لازم را برای استقرارهای دائمی با شیوه معیشتی کشاورزی فراهم نموده است (سعیدی، ۱۳۷۳: ۲۴۸-۲۴۹-۲۴۹-۲۴۹). (Heydari Dastenaiei, 2020:79-90). در ایران دوره میانه کشاورزی در نواحی کنار اترک به حدی پیشرفته بود که می‌توانست تولید اضافی داشته باشد و بخشی از محصولات خود را به خارج از ناحیه صادر کند، اما تاخت و تاز مغولان و ترکان به مناطق خراسان و بستر رودخانه اترک فترتی را در وضعیت پررونق کشاورزی و تجارت منطقه ایجاد کرد و از این‌رو بارتولد به نقل از کلاویخو در سال ۱۳۰۱ م. / ۸۰۸ ق. از شهر خبوشان (نام قدیم قوچان) در منطقه‌ای سرد و کوهستانی و شهری بی‌رونق نام می‌برد (بارتولد، ۱۳۵۰: ۳۹) در دوره صفویه کردها به منظور جلوگیری از حملات مداوم ترکمن‌ها و ازبک‌ها، به شمال خراسان کوچانده شدند. به سبب تکرار جابجایی این اقوام کوچرو، حوزه اترک شاهد نوعی ناپایداری در اقتصاد زمین‌داری، برای سده‌های متمادی بود (پاپلی یزدی، ۱۳۷۱؛ وثوقی، ۱۳۷۸: ۳۶).

وامبری مستشرق اروپایی قرن نوزدهم در سفرنامه خود در ترکمن صحرا اشاره می‌کند: «برای احتراز از باتلاق‌هایی که پس از طغیان رود اترک باقی می‌ماند گاهی به سمت شمال غربی و گاهی به سمت شمال شرقی حرکت می‌کردیم و در این منطقه ریگزاری جز عده کمی سیاه چادر چیز دیگری دیده نمی‌شد...» وی که از غرب به شرق ترکمن صحرای فعلی را درنوردید حتی از یک آبادی هم نام نمی‌برد (وامبری، ۱۳۶۵:

۱۱۸). ژنرال سرپرسی سایکس نیز در سفرنامه خود که در سال ۱۹۰۲ م. نگاشته شده به این مطلب اشاره نموده که از بندرگز واقع در منتهی‌الیه شرقی دریای خزر، راه ترکمن صحرا و سلمقان به بجنورد آمده و در حقیقت طول حوضه اترک از دریا تا پیش قلعه را پیموده است و در تمام راه به جز چند پست مرزی به روستایی برنخورده، فقط گاه در سر راه به چادرهای ترکمن‌ها برخورد کرده است: «مسیر ما به موازات رودخانه اترک از میان بیابان و صحرایی بود که احدی از آن راه عبور و مرور نمی‌کرد». (سایکس، ۱۳۳۷: ۲۱). رابینو، کنسول انگلیس در رشت که مسافرتی در ربع آخر قرن نوزدهم به استرآباد سرزمین ترکمن‌ها داشته است جز به چادر، به مسکن دیگری برخورد نکرده است؛ «از گمیش تپه به آن طرف روستایی نبوده است. همه جا صحبت از خلوت بیابان و صحراست» (رابینو، ۱۳۶۵: ۱۵۸). گزارشی که کلنل ییت از طول حوضه اترک ارائه می‌دهد حاکی از کمی جمعیت، عدم وجود امنیت، وفور شکار و حیوانات درنده، عالی بودن پوشش گیاهی و مرتع و عرض محدود بستر رودخانه است (ییت، ۱۳۶۵: ۲۰۳)؛ بنابراین طبق شواهد کتبی و شفاهی تا اوایل قرن بیستم، حداقل نیمی از سرزمین اترک خالی از سکنه بوده است. حتی اگر ثابت کند که در دوره پیش از اسلام و قبل از حمله مغول بخش غربی اترک دارای سکونتگاه‌های دائمی بوده است باز هم شواهد نشان می‌دهد که در اواخر قرن ۱۹ و اوایل قرن ۲۰ قسمت مهمی از حوزه اترک فاقد سکونتگاه‌های دائمی بوده است. با استناد به مدارک آرشیوی با وجود اقدامات روس‌ها در شهرسازی در منطقه ماورای اترک، ترکمنان ایران در بخش جنوبی این رودخانه مشهور به ترکمن صحرا از نشانه‌های شهرنشینی جدید حتی به صورت دهکده و آبادی برخوردار نبودند و این منطقه تنها در زمستان و بهار مرتع قشلاقی ایلات چارودار بودند که پس از شروع فصل گرما به حوالی گرگان بیلاق می‌کردند (مرکز آرشیو اسناد وزارت خارجه، ۱۳۰۱۷/۲۲/۲۲/۸).

طبق برخی از منابع تاریخی حوضه اترک دارای شهرهای مهمی نبوده است. نتایج تحقیقات جغرافیایی جدید نشان می‌دهد که تنها در قرون اخیر شهرهای قوچان، شیروان و بجنورد در این ناحیه تنها در قرون در ناحیه سرچشمه‌های رو به رشد نهاده است. همان طور که اشاره شد اکثر روستاهای ترکمنی حوضه اترک در قرون اخیر ایجاد شده‌اند و ریشه عشایری دارند و هنوز هم دامداری یکی از ارکان اصلی معیشت آن‌هاست. روستاهای کردی - بلوچی متأخر در این حوضه نیز از همین گونه هستند. در واقع با وجود شرایط اقلیمی مناسب برای کشاورزی و سکونتگاه دائمی و عبور عمده‌ترین

جاده‌های شرق به غرب آسیا از جمله جاده ابریشم از آن نواحی، اما به صورت ادواری تحت سیطره عشایر به‌ویژه کرد و ترک درآمد و همواره در آنجا یک ساختار ایلی - عشیره‌ای و اقتصاد دامداری حاکم بوده است (وژوقی، ۱۳۷۸: ۲۷). در واقع ایلات ساکن در منطقه تنها تحت فشار سیاست جا به جایی حکومت‌های ایران نبودند، آنها گاهی بر اثر فشار ازبک‌ها و بعضی از حکومت‌های همسایه ایران، در ادواری از تسلط دولت مرکزی خارج می‌شدند؛ اما مجدداً با قدرت یافتن دولت مرکزی و تقویت نیروها در مرزهای جغرافیایی ایران، تبعیت خود از دولت مرکزی احیا می‌کردند. این مسئله در دوران صفویه و افشاریه به‌کرات مشاهده شده و در جغرافیای تاریخی ایران ثبت شده است. به‌عنوان مثال از سال ۱۷۳۰ میلادی سپاهیان نادرشاه به ترکمنان ماورای اترک حمله بردند؛ و سرانجام بخارا و خیوه را در ۱۷۴۰ میلادی تصرف کردند؛ اما این اقدامات نادر موجب امنیت پایدار در ماوراءالنهر نشد و دیری نپایید که «گروه بزرگی از ترکمن‌ها مجبور شدند از دست خان‌نشین خیوه به سمت کرانه دریای خزر و نواحی استرآباد کوچ نمایند» (بای، ۱۳۸۴: ۱۹۸).

۴. استقرار روس‌ها در آسیای میانه و انعقاد عهدنامه آخال و پیامدهای آن

در آغاز قرن نوزدهم که با استقرار حکومت قاجار در ایران و حضور روس‌ها در آسیای میانه و قفقاز جنوبی همراه بود اهمیت رودهای سرحدی به‌ویژه رودخانه‌های جاری در مناطق غرب و شرق دریای خزر از اهمیت ژئوپلیتیک روزافزونی برخوردار شدند. بر اساس بند سه و چهار عهدنامه ترکمنچای در ۱۲۴۳ ق. منعقد شد، حوضه رود ارس و تعداد زیادی از نهرهای متصل که تا آن زمان از نواحی رودخانه‌ایی قلمرو ایران محسوب می‌شدند، بخشی از آن از نقطه جدایی از مرزی عثمانی و ایران به‌عنوان نوار سرحدی ایران و روسیه تزاری تعیین و بقیه آن به تا مصب آن به دریای خزر در حوضه آبریز آذربایجان روسیه به حساب آمد (کتابخانه مجلس شورای اسلامی ایران، عهدنامه‌ها و قراردادهای ایران در زمان قاجار، نسخه خطی، ش ۲۱۱۱۷) پس از توقف روس‌ها در قفقاز، تحرکات خود را در شرق دریای خزر برای رسیدن به حوضه رود اترک شدت بخشید. در چنین شرایطی خان‌نشین‌های ایرانی در آسیای میانه که به دلیل تاخت‌وتاز و غارتگری مداوم ترکمن‌ها و نیز به دلیل عدم توانایی شاه قاجار در حمایت از آنها آسیب را تحمل کرده بودند، میزان وابستگی‌شان به حکومت ایران را کاهش دادند و به استقلال و اتکا به خود امیدوار بودند (کاظم‌زاده، ۱۳۷۲: ۸۴)، از این‌رو حضور سپاه روس و حمایت مالی آن‌ها از

خانات آسیای میانه از ترکمنان به بهای تضعیف و کاهش نفوذ ایران تمام شد و موجبات قبول پیروی روسای خانات ترکمن از نیروی جدید و کاهش تنش قبایلی در سرحدات دولتی شد. به طوری که محمدرحیم خان، خان نشین خیوه حاکمیت روسیه را ترجیح داد و بدین صورت تحمیل قرار داد جدیدی به زیان ایران این بار در شرق خزر فراهم شد.

عهدنامه آخال بین نمایندگان امپراتور روسیه و شاه ایران در ۲۱ سپتامبر ۱۸۸۱ م/ ۲۶ شوال ۱۲۹۹ ق منعقد شد، هدف اصلی آن مشخص نمودن مرزهای دو کشور در مناطق ترکمن نشین شرق دریای خزر بود، اما تأثیر دوگانه‌ای بر ایران گذاشت. اگرچه از طرفی کشور را تا حدودی از تهاجمات ترکمن‌های صحراگرد نجات داد؛ اما بهای این آرامش از دست رفتن سرزمین‌هایی است که ناصرالدین شاه مدعی سلطنت بر آن‌ها بود. طراح خط مرزی هم کاملاً به نفع روس‌ها اجرا گردید (نایب پور، ۱۳۹۵: ۹۸-۹۹). بر طبق این عهدنامه میانه رود اترک و خلیج حسینقلی خان میان دو کشور تقسیم گردید. پیرو آن در یک کمیسیون مشترک مرزی با حضور نماینده انگلیس حد جنوبی توسعه اراضی روسیه در شرق دریای خزر مشخص شد (سارلی، ۱۳۷۳: ۹). در گزارش کرزن نیز تعیین رودخانه اترک به عنوان سرحد دو کشور تأیید شده است اما اظهار قرارداد مزبور افسران روسی با سرباز از رودخانه اترک عبور و از افراد یموت ایرانی در گرگان باج مطالبه می‌کنند (کرزن، ۲/۱۳۶۷، ۲۶۰-۲۵۹).

در فصل اول مفاد قرارداد به رودخانه مرزی اترک اشاره شد. برای بسته شدن این پیمان، ناصرالدین شاه، مؤتمن الملک وزیر خارجه ایران را مأمور نمود تا با ایوان زینووف در تهران این عهدنامه را امضا کند و به موجب همین قرارداد، بخش عمده منطقه ترکمن نشین شرق دریای خزر به عنوان ترکمنستان رسماً از ایران جدا و جزئی از کشور روسیه تزاری محسوب شد. شرح فصل اول این پیمان به این قرار است:

«در طرف شرق بحر خزر سرحد بین ممالک ایران و روس از قرار تفصیل ذیل خواهد بود: از خلیج حسینقلی الی چات سرحد بین الدولتین بحری رود اترک است، از چات خط سرحدی در سمت شمال شرقی قتل سلسله کوه‌های سنگ و داغ و ساکریم را متابعت کرده و بعد در سمت شمال به طرف رود چندر متوجه شده و در چقان قلعه به بستر رود مزبور می‌رسد. از اینجا در سمت شمال به قتل کوه‌هایی که فاصل دره چندر و دره سومبار است متوجه شده و در سمت مشرق قتل کوه‌های مزبور را متابعت کرده و بعد به طرف بستر رودخانه سومبار و در ملتقای رود مزبور با نهر آخ آقایی فرود می‌آید. از این نقطه اخیر به طرف شرق بستر رود سومبار خط سرخه محسوب می‌شود الی خرابه‌های مسجد دادیانه و از مسجد دادیانه الی قتل کوپت داغ سرحدی راهی است که به درون

ممتد است. پس از آن خط سرحدی در امتداد قلل مزبور، به سوی جنوب شرق حرکت می‌کند، ولی نرسیده به انتهای تنگه گرماب به طرف جنوب برگشته و راه از سرکوه‌هایی که فاصل دره سومبار و سرچشمه گرماب گذشته و بعد متوجه به سوی جنوب شرقی شده از قلل کوه‌های میزنو و چوب بست عبور و راهی را که از گرماب به رباط می‌رود در محلی ملاقات می‌کند که در یک ورستی شمال رباط است. چون به این محل رسید، خط سرحدی از قلل کوه‌ها الی قلل کوه دالانچه کشیده شده. پس از آن از شمال قلعه خیرآباد گذشته و در سمت شمال شرقی الی حدود گوگ قتبال ممتد شده و از حدود گوگ قتبال به دربند رود فیروزه تقاطع می‌کند و از اینجا در سمت جنوب شرقی متوجه به قلل کوه‌هایی می‌شود که از طرف جنوب وصل به دره است که راه عشق‌آباد و فیروزه از آن عبور می‌کند و پس از آنکه قلل کوه‌های مزبور را الی اقصی نقطه شرقی متابعت نمود، خط سرحدی به شمالی‌ترین قله کوه اسلم گذشته و در سمت جنوب شرقی قلل این کوه‌ها را طی کرده و بعد شمال قریه کلته چنار را دور زده و به محل اتصال کوه‌های زیرکوه و قزل داغ می‌رسد از اینجا خط سرحد در سمت جنوب شرقی از قلل سلسله زیرکوه کشیده می‌شود تا اینکه به دره رود بابا درومز برسد. بعد از وصول به این محل، به طرف شمال حرکت و در راهی که از گاورس الی لطف‌آباد ممتد است به جلگه می‌رسد. به طوری که قلعه بابا درومز در شرق این خط واقع می‌شود.»

(مازندرانی، ۱۳۵۰: ۱۴۱-۱۴۳).

از اقدامات روسیه برای کسب نتیجه بیشتر از عهدنامه آخال اعزام متخصصین نقشه‌کشی از سرچشمه تا مصب رودخانه مطابق توافقات دو کشور در کمیسیون‌های اجرایی در دستور کار قرار گرفت، از این رو «بوقوزوف» رئیس کل مهندسين آخال از عشق‌آباد در مراسله‌ایی به کارگزاری درگز درباره اعزام تعدادی تکنیسین و سه نفر ناظر همراه با پانزده نفر کارگر از سرحد کلته چنار به بالای رودخانه تا سرآب (سرچشمه و بالاتر) به‌منظور طراز بندی و تعیین میزان آب جاری در رودخانه و سرچشمه‌های آن یا تعیین میزان آب مصرفی از حوزه رودخانه دره جز و نه‌رهای متصل به اترک تأکید دارد (آرشیو وزارت امور خارجه ۵-۱۲/۱۸۷/۱۳۱۹ ق). از نکاتی که در سندهای راجع به رودخانه اترک می‌توان یافت رقابت کارگزاران دولت‌های روسیه و انگلیس به‌منظور دستیابی به منافع اقتصادی است. در تاریخ ۲۸ رمضان ۱۳۱۵ ق. گزارش‌های مأموران محلی و کاروان‌های عبوری از منطقه راجع به وجود معادن فلزات گران‌بها و انگیزه بیشتر مأموران دولت‌های خارجی حتی انگلیس‌ها به منطقه اترک است (همان، ۱۳۱۵/۳۵/۶/۷۹).

کرزن هم که در مقام یک صاحب‌منصب امپراتوری بریتانیا به نفوذ روزافزون امپراتوری روسیه در ایران به‌عنوان یک رقیب می‌نگریست، در کتاب ایران و قضیه ایران درباره توافقات ایران و روسیه در خصوص عهدنامه آخال و ملحقات آن بر سر رودهای مرزی از جمله اترک می‌نویسد «به لحاظ سیاسی این عهدنامه به ضرر ایران منعقد گردید؛ به دلیل

اینکه خطوط مرزی به طور کامل به نفع کشور روسیه تعیین شد و به طوری که بهترین زمین‌هایی که ظرفیت بالایی جهت گله‌داری و کشاورزی داشت، از ایران منفک شد» (کرزن، ۱۳۴۹: ۲۳۷). علاوه بر این موارد، ایران تعهداتی را پذیرفت که در امتداد آن بخش از این رودخانه مرزی که منتهی به خاک روسیه می‌شود اجازه تأسیس روستا و سکونتگاه جدید ندهد و برای اراضی کشاورزی نباید آب بیش از حد مصرف شود؛ زیرا به اعتقاد روس‌ها گسترش کشاورزی، موجب دسترسی به آب کمتر در اراضی روس می‌شد، در نتیجه اجازه کشاورزی در کنار رودخانه مرزی به حداقل خود رسید (مخبر، ۱۳۲۴: ۲۱-۱۷).

بعد از عهدنامه آخال در میان ترکمن‌های دو سوی رودخانه فاصله و جدایی افتاد؛ این مرزبندی موجب گردید ترکمن‌ها به دو قسمت تقسیم شوند، عده‌ای در آن سوی رودخانه تحت قیمومیت روس و در این سوی دیگر در قلمرو ایران بودند. این تقسیم‌بندی موجب شد نظم تحرکات فصلی آن‌ها به هم ریخته و دامنه کوچ قبایل مذکور محدودتر شود؛ اما فقط این نبود مناقشات مرزی نیز بر سر مسائلی همچون آب ممکن بود بعدها پیش بیاید، لذا با این آینده‌نگری در معاهده مقرراتی برای تقسیم آب تعیین گردید. جهت سود بردن از زمین‌های کشاورزی کشت‌شده، در خصوص راه‌سازی و تأسیساتی در این خصوص در طرف مرز رودخانه، رشد مناسبات بازرگانی که از قدیم همواره در جریان بوده و نیز برای گماشتن سربازان روسی در این نواحی مرزی ایران جهت برقراری نظم و آرامش توافقی‌هایی صورت گرفت. بلافاصله بعد از ایجاد خط مرزی پاسگاه‌های مرزی توسط طرفین مستقر گردید که با مصالح سنتی و اقتصادی ترکمن‌های چارودار همخوانی نداشت (سارلی، ۱۳۷۳: ۳۱۹). نوع زندگی و تربیت رایج ترکمن‌های گله‌دار، به گونه‌ای بود که به طور طبیعی از پذیرفتن اسکان دائمی با کنترل حکومت‌ها سر باز می‌زدند. روسیه تزاری با دادن تابعیت به ترکمن‌های مربوط به قبایل یموت آن‌ها را از زمین‌های اجدادی خود که میان اترک و گرگان واقع بود و برایشان اهمیت زیادی داشت، جدا نمودند و لذا در دو طرف رودخانه ناچار بودند، برای چرای دام‌های خود مالیات بدهند که این مالیات به روس‌ها عوارضی تحت عنوان پاچ (باج یا باژ) بود (نایب پور، ۱۳۹۵: ۹۸). در این قرارداد روس‌ها به مسئله تأمین آب نقاط مرزی و استان‌های همجوار مرزی ترکمن نشین با ایران اهتمام ویژه‌ای داشتند. چون منبع رود فیروزه و سرچشمه تعدادی از رودها و نه‌رهایی که از مناطق ماورای بحر خزر متصله سرحد ایران را مشروب می‌کند، در خاک ایران واقع شده بود، دولت ایران متعهد شد که به هیچ وجه نگذارد که در امتداد رود (اترک) و انهار مزبوره قریه‌های جدیدی

تأسیس شده و اراضی که بالفعل زراعت می‌شود توسعه داده شود (مرکز آرشیو اسناد وزارت امور خارجه ۱۳۰۲-۴۴/۷/۸؛ حافظنیا، ۱۳۸۱: ۳۱۱). در کمیسیون‌های الحاقی سعی روس‌ها بر این بود که نظارت خود را نه تنها بر سرحدات آبی اعمال کنند بلکه تا فرسنگ‌ها در داخل ایران یعنی بر سرچشمه رودخانه‌ها و بهره‌برداری از آب اترک و شعبات آن نظارت نمایند (مرکز آرشیو اسناد وزارت امور خارجه، ۱۳۰۲/۴۴/۷/۸؛ کرزن، ۱۳۴۹: ۲۳۷). با توجه به گزارش اعضای کمیسیون ایران در ۱۳۰۲ شمسی نگرش مأموران روسیه نه تنها تلاش برای ممانعت اقامت سکنه زیادتر ایرانی در منطقه بود بلکه در حقایق ایران دست برده و بیشتر آب را به مزارع روسی اختصاص دادند «به‌طوری که کلیه تفاوت‌های محلی از یک هفتم الی یک ثلث آب‌ها به ایران واگذار و مابقی به علاوه کلیه آب‌های بهاری به روسیه تعلق گرفت. ضمناً در نظارت تقسیمات و ساختمان مقسم‌ها و قدغن غرس اشجار و انداختن چوب‌های جنگلی و غیره حقوق حاکمیت دولت را از میان بردارند» (مرکز آرشیو اسناد وزارت امور خارجه، ۸-۷-۴۴-۱۳۰۲). در متن قرارداد علاوه بر تحمیل مسایل حقوقی، امنیت سیاسی و اقتصادی روسیه را در گرو ورود آب‌های مرزی سرچشمه‌های رودخانه‌های درون ایران، بدون محدودیت تعیین کرده و حاکمیت سرزمین ایران را کاملاً نقض نمودند. گزارش‌ها در ذی‌الحجه ۱۳۱۷ حاکی از آن است که روس‌ها قصد داشتند به مانند منطقه خود در ناحیه سرحدی چاتلی در ۸ فرسنگی (۴۵ ورس روسی) گنبد کاووس در داخل قلمرو ایران پایگاهی داشته باشند (همان، ۱/۲۲/۲۲/۸: ۳۰۷)، از این‌رو در پی ایجاد استحکامات و تجهیزات نظامی از جمله قزاقخانه و توپخانه در ناحیه جنوبی اترک بودند. (همان، همان‌جا) در گزارش یکی از کارگزاران محلی آمده است «روس‌ها تاکنون یک فرسخ در خاک ایران تیر تلگراف نصب کرده‌اند و در صورت صدور اجازه به کارگزاران روسیه برای اجرای مقاصد توسعه‌طلبانه خود، دیگر تصمیم به سرمایه‌گذاری از جانب دولت و تجار ایرانی جهت ادامه سیم تلگراف از چاتلی به گنبد کاووس و تأسیس تلگرافخانه و کاروانسرا موجه نخواهد بود» (همان‌جا). در ۱۳۲۰ ق. در یادداشت‌های کارگزاری بجنورد تأکید به اقدام متعوضانه کارگزاران روس در منطقه آخال به ایجاد حفر نهر در اراضی ایران برخلاف پروتکل‌های طرفین و الحاق اراضی مزروعی منطقه سوکبار دانیه و اخذ اجاره ارضی از زارعین منطقه و کسب درآمد قابل توجه توسط مأموران روسی شده است (همان، ۲۱-۸-۲۶-۱۳۲۰). بعد از رخدادهای سیاسی در روسیه در ۱۹۱۷ م. دولت شوروی برخلاف مشی ضد سیاست‌های استعماری امپراتوری تزاری، از ابتدا تمایل داشت تمام آب‌های مرزی را برای آبیاری مزارع پنبه ترکمنستان اختصاص دهند و هیچ آبی به ایران تعلق نگیرد، اما با بروز تحولات

بین‌المللی و تغییر حکومت در ایران وضعیت در سرحدات آبی شرق و غرب دریای خزر به گونه‌ای دیگر رقم خورد.

۵. تثبیت خط مرزی اترک میان ایران و روسیه در ۱۲۹۹/۱۹۲۱

پس از انقلاب بلشویکی ۱۹۱۷ م. و تشکیل اتحادیه جماهیر سوسیالیست شوروی، ترکمن‌ها به مانند ممالک قفقاز سعی نمودند که دولت مستقلی در امتداد مرزهای جغرافیایی ایران به مرکزیت عشق‌آباد به وجود آورند اما با سیاست سرکوب حکومت جدید شوروی (روسیه) این تلاش ترکمن‌ها بی‌نتیجه ماند، این سیاست روسیه شوروی توسط دولت جدید مرکزگرای که پس از ۱۲۹۹ شمسی به قدرت رسیده بود استقبال شد. در این شرایط جدید ایران و شوروی (روسیه) در فوریه ۱۹۲۱/اسفند ۱۲۹۹ (عهدنامه مودتی را به منظور تحدید نقاط سرحدی منعقد کردند (اسناد معاهدات دوجانبه ایران با سایر دول، ۱۳۷۶: ۱) از این‌رو نمایندگان دو دولت بر اساس فصل سوم عهدنامه مذکور مبنی بر اینکه «دولتین سهم‌های خود را از رودخانه‌ها و آب‌های سرحدی از رودخانه‌های هریرود تا بحر خزر معین نموده و ترتیب استفاده از آن را مستقر دارند» (همان، همان‌جا) در ۲۰ فوریه ۱۹۲۶ / اول اسفند ۱۳۰۴ قراردادی را امضاء کردند، آنها موافقت کردند که کمیسیونی بین نمایندگان دو کشور به منظور تعیین قطعی مسئله آب‌های سرحدی و مشکلات مرزی فی‌مابین تشکیل گردد و دولت ایران نیز برای اجرای این کار پیش‌قدم شد (آرشیو وزارت خارجه، ۱۲۳-۱۳۳-۲۰-۱۳۰۸، اسناد و معاهدات دوجانبه ایران با سایر دول، ۱۳۷۶: ۱) این موافقت‌نامه در دو نسخه به دو زبان فارسی و روسی در دو نسخه در شهر عشق‌آباد ترکمنستان منعقد شد. در موافقت‌نامه مزبور که در ۲۴ ماده تنظیم گشت، مهم‌ترین مفاد این توافقنامه حقایق برای دو کشور بود در این خصوص تأکید شده است

«کلیه آب رودخانه اترک در تمام امتدادی که سرحد بین ایران و جماهیر متحده اجتماعی شوروی جاری است به دو قسمت متساوی بین طرفین متعهدین منقسم می‌گردد، ایران متعهد شد که پس از امضای قرارداد در صورتی که تأسیسات فنی جهت ذخیره آب راه‌اندازی کند در موسم آبیاری آب اترک باید همان مقدار آبی باشد که به‌طور معمول از محل تقسیم رودخانه جریان پیدا کند (همان: ۸). از این‌رو مرزهای ایران در منطقه ترکمن صحرا تثبیت شد. با وجود سیاست تعاملی اولیه دو دولت به سبب ادامه زندگی عشایری قبایل یموت دو سوی اترک و زیاده‌خواهی‌های روس‌های سفید که به منطقه کوچانده شده بودند، تنش‌های سیاسی تا مدت‌ها بین دو کشور ایران و حکومت جماهیر شوروی ادامه پیدا کرد (همان، ۱ تا ۲۰-۲۶-۵۱-۱۳۰۷، ۲۱، ۱۴۶، ۳۲-۱۷-۱۳۱۱) گزارش‌های موجود از کمیسر سرحدی اترک مربوط به سال‌های ۱۳۰۵ تا ۱۳۰۷ حاکی از آن است

که در صورت ادامه سیاست نیروهای روسیه در تصرف زمین‌های منطقه حسینقلی و حفر نهرهای جدید از بالادست رودخانه و انسداد مسیرهای طبیعی رودخانه «خسارت کلیه به رعایای ساکنین ایرانی اترک وارد گردد نظر به اینکه اغنام و احشام و زراعت خودشان را از رودخانه مذکور مشروب می‌نمایند از بین خواهند رفت» (همان، ۱۲۳/۱-۳۳-۲۰-۱۳۰۸)

در این دوره نیز روس‌ها به بهانه حفر نهر توسط یکی از خوانین ترکمن ضمن جداسازی ده فرسخ مربع از بهترین اراضی نواحی حسینقلی به تعدیات دیگری از جمله ایجاد نهرهای جدید و تغییر مسیر رودها دست زدند (همان، ۱۱، ۱۰، ۹، ۸، ۱۲۳-۳۳-۲۰-۱۳۰۸) که منجر به خشکی و کمبود آب زراعی و خسارت جدی به دامداران و تهدید مرزنشینان ایرانی شد (همان، ۱۲۳/۱۲-۳۳-۲۰-۱۳۰۸). در اجرای بندهای ۱۷ و ۱۸ توافقنامه در خصوص چگونگی تعیین مقدار آب رودهای سرحدی دو کشور توسط مأموران فنی و میراب‌های مجرب (همان‌جا)، مقرر شد که اندازه‌گیری آب رودخانه اترک توسط تکنسین‌های دو طرف موافقت‌نامه، از مرز تا محلی که جریان آب رودخانه اترک در داخل ایران وارد می‌شود، به عمل آید. با نصب دستگاه‌ها توسط اهل فن در نقطه سرحدی برای اجرای عملیات فنی آب اندازه‌گیری شده باید به دو قسمت مساوی برای بهره‌برداری جاری گردد (ساکما، ۱۳-تا ۳- ۱۱۳۶۰- ۳۷۰). در سال ۱۳۰۷ به منظور اجرایی شدن پروتکل‌های اجرایی، متخصصان آب از جانب دولت‌های ایران و شوروی به‌منظور مطالعه آب و وضعیت مجرای رود اترک اعزام شدند (مرکز آرشیو اسناد دیپلماسی وزارت خارجه، ۱۸ تا ۶-۷-۵۱-۱۳۰۷). در ماده نوزدهم توافق شد که در صورت اختلاف بین میراب‌ها و مأموران فنی دو طرف، موضوع به نمایندگان تعیین‌شده هریک از کشورها ارجاع داده شود (اسناد و معاهدات دو جانبه ایران با سایر دول، ص ۹). در گزارش فرمانده تیپ مستقل استرآباد به وزارت جنگ در سال ۱۳۰۸ ش. از اقدام مجدد مأموران دولت شوروی به احداث نهری از حدود چاتلی در ساحل اترک به موازات حسینقلی بود که موجب انتقال آب بیشتر رودخانه اترک به اراضی روسیه و بی‌آبی مزارع ترکمنان ایران شد. این اقدام مأموران شوروی، کشاورزان یموت ایرانی را تحریک به تلافی کرد. آنها از دولت تقاضای مقابل به مثل نمودند، از این‌رو برای رفع این مشکل زارعان ترکمن از حکومت استرآباد درخواست احداث نهری در ساحل جنوبی اترک نمودند که با تشخیص کارگزاران استرآباد به سبب پیامدهای دامنه‌دار آن تأیید نشد: (همان، ۲۶ تا ۱۲۳-۳۳-۲۰-۱۳۰۸).

در ۱۳۳۶ شمسی ۱۹۵۷ م. موافقت‌نامه‌ای در تهران در خصوص بهره‌برداری مشترک از آب رودخانه اترک، تشکیل کمیسیون برای میله‌کوبی مرزهای دو کشور و

نظارت بر تغییر مسیر رودخانه به امضاء طرفین رسید که در حال حاضر، این قرار داد به‌عنوان مبنای تصمیم‌گیری‌های حقوقی پیرامون رودخانه‌های مرزی ایران با ترکمنستان است. در تمامی قراردادهای منعقد شده بین ایران و شوروی سابق، روس‌ها بر تضمین بهره‌برداری مشترک جریان آب رودخانه اترک به منظور توسعه اراضی پایین دست رودخانه اراضی مربوط به ترکمنستان تأکید داشته‌اند. اساساً موافقت‌نامه مربوط به سال ۱۳۳۶ ش. بعد از معاینات اکتشافی دو سوی رودخانه مزبور، به‌منظور استفاده مساوی طرفین ایران و اتحاد جماهیر شوروی از اترک در یازده ماده به دو زبان فارسی و روسی در دو نسخه تنظیم گردید که هدف بعدی ایجاد طرح‌های مقدماتی اطراف اترک در خصوص تولید نیروی برق و مسائل مربوط به کشاورزی همچون آبیاری بود (ساکما، ۱۵ و ۲۲۰۹/۲۵-۳۷۰). البته پیش از اجرای این موافقت‌نامه و مواد آن، یک برنامه مطالعاتی دقیق بر روی این ناحیه صورت گرفت که اطلاعات کافی در خصوص نقشه‌برداری، هیدرولوژی، شرایط زمین‌شناسی و اقدامات آزمایشگاهی خاک و... از اترک در اختیار برنامه‌ریزان این طرح‌ها قرار می‌داد (ساکما، ۸۴-۳۷۰/۲۸۰۶) تا در نهایت بین دو کشور تقسیم کار انجام شود و برای مدت زمان پروژه برنامه‌ریزی شود (ساکما، ۱۷۸-۳۷۰-۲۸۰۶). رودخانه اترک مانند همه رودها به سبب تغییرات اقلیمی و میزان متفاوت بارش‌ها و دخالت‌های انسانی مستعد تغییرات در حوضه طبیعی و سرحدی بود. «این رودخانه در طول مسیر خود از خراسان شمالی تا مناطقی از استان گلستان به دلیل شیب آن، هر ساله خسارت‌های فراوانی را به زمین‌های زراعی، مناطق سرحدی و مرزی ایران وارد می‌نمود، لذا اقدامات عمرانی نیز در راستای همین موافقت‌نامه‌ها در این دوره صورت گرفت» (پاک‌نژاد متکی و دیگران، ۱۳۹۰: ۳۵).

بعد از موافقت‌نامه ۱۳۳۶ ش. طرح عملیات مطالعه کامل ناحیه اطراف اترک انجام گردید که گزارش مفصلی توسط هیأت اجرایی برای برنامه‌های آتی طرح‌ها ارائه شد. در این گزارش به شرح اکتشاف مرزی در دو سوی رودخانه اترک، عملیات نقشه‌برداری و ژئودزی، عملیات زمین‌شناسی، عملیات هیدرولوژی، تقسیم کارها بین دو طرف موافقت نامه (ایران و شوروی) و برنامه مطالعاتی برای طرح تأمین برق و آبیاری مطرح شده بود (ساکما، ۶۷ تا ۲۷-۲۲۰۹-۳۷۰). پس از اجرای این طرح در ۱۳۳۸ ش. صورت‌جلساتی در خصوص میزان بودجه و اعتبار لازم برای طرح‌های عمرانی مطرح شده، توسط سازمان برنامه تخصیص یافت تا حق‌الزحمه مهندسین مشاور^(۲)، کارگران، کارمندان و سایر هزینه‌ها برآورد و پرداخت شود (ساکما، ۷۱ تا ۶۹-۲۲۰۹-۳۷۰). در این محاسبه هزینه‌ها

توسط سازمان برنامه همواره مکاتباتی با وزیر خارجه صورت می‌گرفت و بر مبنای تقسیم هزینه و کارها با کشور شوروی، مبالغ محاسبه و صورتحساب هزینه‌ها میان دو کشور تقسیم گردید. انعکاس این مکاتبات را در اسناد به‌خوبی می‌توان مشاهده نمود (ساکما، ۳۹۶-۲۲۰۹-۳۷۰). طبق ماده ۱۶ کنوانسیون ۱۳۰۴ دولت ایران موافقت کرده بود که در فصول آبیاری همان مقدار آبی را که پیش از احداث این سدها قرار بود به اترک جاری شود، تأمین کند؛ در حالی که شوروی مشمول چنین بندی نمی‌شد و می‌توانست با احداث سدهای جدید جلوی آب ورودی به حوضه پایین‌دست رودخانه را بگیرد. از این‌رو مقامات دو کشور برای اجرایی نمودن توافقات در زمینه ساخت سدهای مخزنی برای آبیاری زمین‌های کشاورزی پیرامون رودخانه مرزی در ۱۳۴۳ در مسکو با یکدیگر دیدار کردند و برای حل اختلافات مرزی توافق کردند. از این پس چالش‌های دو کشور روبه کاهش گذاشت و روابط دوجانبه در حل‌وفصل اختلافات بر سر سرحد آبی اترک رو به بهبودی گذاشت. در ادامه این روابط حسنه، درباره سرمایه‌گذاری برای احداث تأسیسات آبی روی منابع آب مشترک دو کشور نیز توافقاتی حاصل شد (همان، ۳۷-۱۹).

مقارن با این توافقات، وزیر امور خارجه ایران طی مکاتباتی که با وزارت آب و برق داشت موضوع تأسیس دستگاه اندازه‌گیری آب در ایستگاه مرزی چات بر روی رودخانه اترک را مطرح نمود. به درخواست وزیر خارجه ملاقاتی با نماینده شوروی نیز صورت گرفت و گزارشی از موافقت دو طرف در خصوص تأسیس این ایستگاه قبل از جریان سیل و خسارت بر زمین‌های کشاورزان تنظیم گردید (ساکما، ۱۲ تا ۱۰-۲۸۰۶-۳۷۰).

از دیگر اقداماتی که در جهت تثبیت روابط میان ایران و شوروی صورت گرفت، برگزاری اجلاس‌ها و کمیسیون‌های دائمی همکاری اقتصادی بود. در موافقت‌نامه‌هایی که در این راستا تنظیم می‌گردید رودخانه مرزی اترک یکی از شاخص‌ترین مواردی بود که به آن پرداخته می‌شد. به‌عنوان مثال در جلسه مذاکراتی که در سال ۱۳۵۱ ش/ ۱۹۷۲ م. برگزار شد، طرح نحوه استفاده از آب رودخانه اترک مورد مطالعه کارشناسان دو طرف قرار گرفت و ایران خواستار نظر کارشناسان شوروی و بررسی این مهم شد (ساکما، ۱۳۱-۱۷۲۱-۲۲۰). این نوع اقدامات در جهت رونق هر چه بیشتر کشاورزی و تشویق اهالی کنار اترک به یکجانشینی و سکونت در این ناحیه موجب توسعه و جمعیت‌پذیری آنجا گردید. خسارت‌های ناشی از سیل رودخانه اترک با وجود اقدامات عمرانی که انجام شده بود، بیشترین آسیب را برای کشاورزان روستاهای مرزی اترک به بارآورد. در سال ۱۳۵۶

ش. با گزارش‌های امور آبیاری ناحیه گرگان و گنبدکاووس به استانداری مازندران، دولت وقت را به فکر ایجاد تأسیسات حفاظتی در این ناحیه نیز انداخت (ساکما، ۱۳۷۸۴۱-۲۹۳). اگرچه پیش از این اقدامات حفاظتی و تأسیساتی در نواحی چات و داشلی برون و... انجام شده بود. با این وجود در همین سال گزارش‌هایی از بخشداری داشلی برون مبنی بر هشدار به کشاورزان به دلیل کشت و زرع در بستر حریم رودخانه و اظهار عدم مسئولیت در قبال خسارات احتمالی ناشی از طغیان اترک ثبت شده است. (ساکما، ۱۳۷۸۴۱-۳۸-۲۹۳). در کنار کشاورزان، دامداران که بیشتر کردهای خراسانی درگز بودند که به سبب ییلاق و قشلاق آنها در مرزهای دو کشور زمینه مشکلاتی فراهم شد. لذا به پیشنهاد سر جنگلداری این ناحیه پاسگاه‌هایی ایجاد گردید و برای دامداران پروانه چرای دام صادر گردید تا از بروز اختلافات بیشتر جلوگیری شود. در این جهت اعتباراتی به منظور حفظ مراتع نوار مرزی خراسان تخصیص داده شد (ساکما، ۷۵ تا ۷۴-۱۳۷۸۴۱-۲۹۳). از دیگر اقدامات سرجنگلداری این ناحیه که در مکاتباتش با مرزبانی اترک قابل مشاهده بود؛ برگزاری هم‌اندیشی آموزشی در سالن جمعیت شیر و خورشید سرخ گنبدکاووس برای دامداران مرزی بود (ساکما، ۷۸-۱۳۷۸۴۱-۲۹۳).

۶. نتیجه

از آغاز قرن نوزدهم با حضور استعماری روس و انگلیس در سرحدات قلمرو ایران و انعقاد قراردادهای مرزی مختلف بر مبنای رودخانه‌های سرحدی، رودخانه اترک در شرق دریای خزر اهمیت فراوانی در مناسبات سیاسی دو کشور ایران و روسیه یافت. از همان ابتدای توافقی‌ها بین دو کشور به دلیل خشکی و کم آبی در سرزمین‌های دو سوی اترک، بهره‌برداری صحیح از آب حوزه آن رود همواره مورد توجه دو کشور قرار گرفت. اگرچه این مرز طبیعی طبق معاهده آخال تعیین گردید و بخشی از خاک ایران در آن سوی اترک از قلمرو ایران جدا شد و موجبات اختلاف میان دو کشور و اقوام ساکن در دو سوی مرز در ابتدا فراهم آورد. با رخداد‌های سیاسی در ایران و روسیه در آغاز چهاردهم هجری/ بیستم میلادی هر دو کشور با نگرش تعاملی برای دسترسی به حقابه متساوی و جلوگیری از خصومت‌های قابل پیش‌بینی اقدام به مذاکرات و توافقات رسمی در سنوات مختلف نمودند. از آغاز انعقاد قراردادهای و توافقات آن‌ها روابط دو کشور تحت تأثیر این تعاملات قرار گرفت. بخش مهمی از روابط دو کشور که در مواردی با چالش‌های مرزی همراه بود در واقع در اثر توجه دولت‌ها به فرسایش و خساراتی که بر

اثر تغییرات مسیر اترک در زمین‌های کشاورزی و آبراهه‌ها ایجاد می‌شد مرتبط بود. مسئله مهم سهم و حقایق ایران از آب اترک از کل سهم آب در هنگام تنش‌های آبی بود که موجب خشک‌سالی‌های شدید و ضعف کشاورزی و خسارت جدی به کشاورزان و دامداران در این ناحیه می‌شد. لذا طبق اسناد آرشیوی توافق‌نامه‌هایی متعددی میان دو کشور در جهت کاهش پیامد تنش‌های آبی و تقویت امنیت مرزی به‌ویژه از زمان استقرار دولت تمرکزگرای پهلوی در ایران و دولت اتحاد جماهیر شوروی در روسیه به امضاء رسید که در حدود نیم‌قرن موجبات ثبات نسبی در بهره‌برداری آب سرحدی اترک فراهم آورد. هرچند در حوضه رودخانه اترک از دیرباز زندگی عشایری و یکجانشینی را در جریان بود، اما در دوره معاصر منطقه به دلیل ظهور دولت‌های نوگرا در دو کشور دچار تحولاتی گردید، دشت گرگان و ترکمن‌صحرا در ساحل اترک به مانند دیگر نقاط ایران دستخوش تغییرات جدی از جمله اقداماتی نظیر تخته قاپو کردن عشایر منطقه به‌ویژه کردهای درگز و قوچان و ترکمن‌ها شد. در پی استقرار دائم کنار رودخانه مزبور و رونق کشاورزی و بهره‌برداری روزافزون از آب‌های جاری، به مدیریت منابع آبی رودخانه اترک توجه بیشتری شد. در همین راستا در مفاد توافق‌نامه‌ها بین دو کشور در خصوص اجرای طرح‌های لایروبی، دیوارسازی، میله کوبی برای جلوگیری از خسارات سیلاب‌های فصلی ناشی از جریان رودخانه و نیز قوانینی برای حقایق زمین‌های کشاورزی میان طرفین پیش‌بینی شده بود که توسط دو کشور ذینفع به‌طور مؤثر به اجرا در آمد.

پی‌نوشت‌ها

۱. هیدروپلیتیک عبارت است از دانش طراحی و بازبینی استراتژی بازیگران جهت دستیابی به منافع و اهداف مبتنی بر آب و مسایل مرتبط با آن به‌عنوان منبع جغرافیایی قدرت است. از سوی دیگر ابعاد مورد بحث در مطالعات هیدروپلیتیک در سه بخش آب به‌عنوان منبع جغرافیایی قدرت، مناسبات مبتنی بر آب و استراتژی‌های مبتنی بر آب مورد بحث و مطالعه قرار می‌گیرد. (بهرامی جاف، ساجد و دیگران، ۱۴۰۱: ۱)
۲. گروه مهندسین مشاور مربع - هنجن برای پروژه موافقت‌نامه ۱۳۳۶ ش. با وزارت آب و برق قرارداد داشتند. (ساکما، ۱۳۶-۲۲۰۹-۳۷۰)

منابع

- اسناد معاهدات دو جانبه ایران با سایر دول (۱۳۷۶) به کوشش فریبا شعبانی نصر، ج ۸، قسمت اول، تهران، دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی.
- آرشیو سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران (ساکما)؛ ۱۳- ۱۱۳۶۰- ۳۷۰؛ ساکما، ۳- ۱۱۳۶۰- ۳۷۰؛ ساکما، ۱۵- ۲۲۰۹- ۳۷۰؛ ساکما، ۲۵- ۲۲۰۹- ۳۷۰؛ ساکما، ۸۴-۲۸۰۶-۳۷۰؛ ساکما، ۱۷۸-۲۸۰۶-۳۷۰؛ ساکما، ۶۷ تا ۲۷-۲۲۰۹-۳۷۰؛ ساکما، ۷۱ تا ۶۹-۲۲۰۹-۳۷۰؛ ساکما، ۰۳۹۶-۲۲۰۹-۳۷۰؛ ساکما،

- کاظم‌زاده، فیروز، (۱۳۷۲) روس و انگلیس در ایران ۱۹۱۴-۱۸۶۴ پژوهشی درباره امپریالیسم، (۱۳۷۲). ترجمه منوچهر امیری، تهران، انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی.
- کرزن، جرج ناتانیل، (۱۳۶۷، ۱۳۴۹). ایران و قضیه ایران، ترجمه غلامعلی وحید مازندرانی، ج ۲، تهران، انتشارات علمی و فرهنگی، ج ۱ و ۳.
- کیهان، مسعود، (۱۳۱۱) جغرافیای مفصل ایران (سیاسی)، با تصویب شورای عالی معارف، ج ۲، تهران، مطبعه مجلس.
- کیهان، مسعود، (۱۳۱۰ ش.). جغرافیای مفصل ایران، تهران، با تصویب شورای عالی معارف، ج ۱، مطبعه مجلس.
- مخبر، محمدعلی، (۱۳۲۴). مرزهای ایران، تهران، نشر کیهان.
- مختاری دهشی، حسین، (پاییز ۱۳۹۲). هیدروپلیتیک ایران؛ جغرافیای بحران آب در افق ۱۴۰۴، فصلنامه ژئوپلیتیک، سال نهم، شماره سوم، پاییز ۱۳۹۲.
- مستوفی، حمدالله، (۱۳۶۲). نزهة القلوب، به کوشش لسترنج، تهران، نشر دنیای کتاب.
- مطالعه توسعه اقتصادی و اجتماعی حوضه آبریز اترک (اترک سفلی)، (۱۳۷۷). وزارت کشور، استانداری استان گلستان.
- معینی، اسدالله؛ (۱۳۴۴). جغرافیای تاریخی گرگان و دشت، تهران، نشر اقبال.
- نایب پور، محمد، (پاییز ۱۳۹۵). عهدنامه آخال ۱۸۸۱ م: زمینه‌ها و شرایط منجر به امضای قرارداد، پژوهش‌نامه مطالعات مرزی، سال چهارم، شماره سوم، پاییز ۱۳۹۵.
- نداف، رضا، (تابستان ۱۴۰۰) پل قوچان به روایت اسناد، پژوهشنامه خراسان بزرگ، شماره ۴۳، تابستان ۱۴۰۰.
- وامبری، آرمینیوس، (۱۳۶۵). سیاحت درویش دروغین در خانات آسیای میانه، ترجمه فتحعلی خواجه‌نوریان، تهران، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، چاپ سوم.
- وثوقی، فاطمه، (بهار و تابستان ۱۳۷۸) اسکان و کوچ ادواری و تأثیر آن بر تخریب محیط‌زیست حوضه اترک درونگر، نشریه تحقیقات جغرافیایی، سال چهاردهم، بهار و تابستان ۱۳۷۸، شماره ۱ و ۲ (پیاپی ۵۲ و ۵۳).
- وحید مازندرانی، غلامعلی، (۱۳۵۰). مجموعه عهدنامه‌های تاریخی ایران از عهد هخامنشی تا عصر پهلوی، چاپ اول، تهران. انتشارات وزارت امور خارجه، صص- ۱۴۳-۱۴۱
- ییت، چارلز. ا، (۱۳۶۵) خراسان و سیستان، ترجمه مهرداد رهبری، قدرت الله روشنی زعفرانلو، تهران، انتشارات یزدان.

Archive of Ministry of Foreign Affairs Diplomatic History Document Center, [In Persian].

Archive of National Library and Documents Organization of Iran (SAKMA), [In Persian].

Bahrami Jaf, Sajjad and others, (March 2023), "A new approach to the concept and dimensions of hydropolitic" human geography researches, 55 solar year, pages 61-78, [In Persian].

Bai, Yarmohammad, (2001), Hydropolitics of border rivers, Tehran, Abrar Contemporary International Studies and Research Institute Publications, [In Persian].

- Barthold, V.V, 1972, Irrigation in Turkestan, translated by Karim Keshavarz, Tehran, Tehran University of Social Studies and Research Institute publications, [In Persian].
- Beyhaqi, Abulfazl Muhammad bin Hossein, (1978), Tarikh Beyhaqi, edited by Ali Akbar Fayyaz, Mashhad, Ferdowsi University publishing, [In Persian].
- Curzon, George Nathaniel, (1970-1988), Iran and Iranian Case, translated by Gholam Ali Vahid Mazandarani 2nd Vol, , [In Persian].
- Dermorgan, Jacques, (1960), French academic staff in Iran, translated by Kazem Vadie, Tabriz, Chehr publications, in persian
- Documents of Iran's bilateral treaties (1998), by Fariba Shabani Nasr, Volume 8, part 1, Tehran, Political and International Studies Office, [In Persian].
- Gholam Ali Mazandarani, Vahid, (1971), Historical Collections of Iran, from the Achaemenid era to the Pahlavi era, Tehran, Ministry of Foreign Affairs publications, pages 111-113, first edition, [In Persian].
- Hafeznia, Mohammad Reza and Nikbakht, Mahdi, (2013), water and social-political tensions, casestudy: Gonabad, Geographical research Quarterly, year 17, numbers 65-66, [In Persian].
- Heydari Dastenaie, M., Niknami, K. A., "An Investigation on the Impact of Physical Environment on the Formation and Continuity of Ancient Settlements, Case Study the Merek River Catchment, Central Zagros, Iran", Journal of Ancient History and Archaeology, 2020, No. 7.4.
- Iran's covenants in the Qajar era, manuscript number 21117, Library of the Islamic Council (Majles) of Iran parliament, [In Persian].
- Kayhan, Masoud, (1932), Detailed Geography of Iran (political), with the approval of the Supreme Council of Education 2nd Vol, Tehran, Majlis press, [In Persian].
- Kayhan, Masoud, (1932), detailed Geography of Iran, Tehran, with the approval of Supreme Council of Education, 1st Vol, Majlis press, [In Persian].
- Kazemzadeh, Firouz, (1993), Russia and England in Iran, Translated by Manouchehr Amiri, Tehran, Publishing Organization and Islamic Revolution, [In Persian].
- Moini, Asadullah, (1965), Historical Geography of Gorgan and Dasht, Tehran, Iqbali publishing house, in persian
- Mokhber, Mohammad Ali, (1945), Iran'd Borders, Kayhan publishing house, [In Persian].
- Mokhtar Deheshti, Hossein, (Autumn 2012), Iran hydropolitics; The geography of the water crisis, in the horizon of 1404, Geopolitics ninth year, third edition, Fall 2012, [In Persian].
- Mostofi, Hamdollah, (1973), Nozhat-ol Qulob, by the efforts of Lestrangle, Tehran, Duniyaei Ketab publishing, [In Persian].
- Naddaf, Reza, (Summer 2021) Qoochan bridge according to the documents, Research Journal of Great Khorasan, No. 43, Summer 2021, [In Persian].
- Naibpour, Mohammad, (Autumn 2015), Akhal Agreement, 1881, the context and conditions leading to the rising of the contract, Research Journal of Border Studies, 4th year, 3rd issue, Autumn 2015, [In Persian].
- Paknejad Mottaki, Hamid Reza and Ezzatullah Ezati, (Spring 2019), hydropolitics of Arak border river and its effects on Iran-Turkmenistan

- relations, Geographical Perspective (Human Studies) Year 6, Number 14, Spring 2019, [In Persian].
- Papil Yazdi, Mohammad Hossin, (1993), migration in North Khorasan, translated by Asghar Karimi, Mashhad, Astan Qods Razavi printing and publishing Institute, [In Persian].
- Rabino, H.L, (1987), Mazandaran and Estrabad, translated by Vahid Mazandarani, Tehran, Scientific and cultural publications, third edition, [In Persian].
- Razmara, Ali, (1942), Military Geography of Iran, Tehran, [In Persian].
- Ricciadi, Roberto, (Summer 2016), Archeological Survey of the Upper Etrak Valley (Khorasan-Iran), translated by Hamid Hassanali pour, Pazh magazine, No. 22, Summer 2016, in persian
- Saeedi, Abbas, (1994), the entry of Atrak, Tehran, published by Large Islamic Encyclopedia, [In Persian].
- Sanial- Doleh, Mohammad Hossein, (1984), Matla-al Shams, with the introduction and efforts of Timur Burhan Limodehi, Tehran: Farhangestan, Yasaveli Publication, report of deliberation of the Majlis on December 27, 1921 session 480, [In Persian].
- Sarli, Araz Mohammad, (1995), History of Turkmenistan, Tehran, Institute of Foreign affairs printing and publishing, [In Persian].
- Study of economic and Social Development of water shed, Etrak (lower Etrak), (1998), Ministry of Interior, Golestan Governorate, [In Persian].
- Sykes, Sir Percy, (1958), ten thousand miles in Iran (8 years in Iran), translated by Sadat Nouri, Volume 6, Tehran, Islamic Encyclopedia publishing, [In Persian].
- Vambry, Arminius, (1986), the Journey of the false Dervish in the central Asian Khanates, translated by Fathali Khajeh Noorian, Tehran, Scientific and Cultural publishing company, [In Persian].
- Vothouqi, Fatemeh, (spring and summer 1999), periodical settlement and migration and its effect on the environmental degradation of Etrak Drogar Basin, Geographical Research Journal, fourth year, spring and summer 1999, No. one and two (52 and 53 consecutively) , [In Persian].
- Yate, Charles, A. (1986), Khorasan and Sistan, translated by Mehrdad Rahbari and Qodratullah Roushanai Zafaranlo, Tehran, Yazdan publications, [In Persian].
- Zabihi, Masih, (1985), Gorgan Nameh, by efforts of Iraj Afshar, Tehran, Babak publishing, [In persian].

شماره ۳۰۹۸۷۲-۵۲۸

تاریخ ۱۳۲۹/۱۲/۱۹ پیوست

دفتر محترمانه وزارت آب و برق
شماره ۱۷۰۲- تاریخ ۱۳۲۹/۱۲/۱۹

وزارت کشور
ژاندارمری کل کشور

محرمانه
در باره:

مقام وزارت امور خارجه

جناب سرور جناب سرور جناب سرور

درباره - احداث نه‌رهای انحرافی در رودخانه اترک بوسیله شورویها. که در شهر دریاچه قرار دارد.

برابر گزارش مرزبانی اترک مأموران کشور شوروی در مناطق خاک مقابل (داشیرون - اینچه برون - تنگی - دانشمند) در سالهای ۱۳۳۸-۱۳۴۲-۱۳۴۵ گانالهای بشرح زیر احداث اخص می‌شود و بیشتر از پنجاه درصد آب رودخانه اترک را بطرف خاک شوروی جاری نمودند. (مکمل اسفند ۵۰ ز)

(۱) در سال ۱۳۳۸ نزدیک میله مرزی ۱۶۳/۲ نه‌ری بادیوار سیمانکاری احداث گشته نصف آب رودخانه مذکور را بطرف خاک شوروی جریان داده است.

(۲) در سال ۱۳۴۲ در ۲۰ متری غرب میله مرزی ۱۶۴ در حدود ۴۰۰ متر بالاتر از نه‌راول - اترک گشته نه‌ری احداث که تقریباً ۲۰٪ آب رودخانه اترک را بخاک شوروی سرازیر نموده است.

(۳) در سال ۱۳۴۵ نه‌ری سجوی بعضی ۱۰ متر در مقابل میله مرزی ۱۶۷/۱ احداث و در حال حاضر آبی در آن جاری نیست ولی در موقع طغیان آب رودخانه اترک وسیله آن نه‌ری از آب رودخانه استفاده مینمایند.

خواهشمند است مقرر فرمایید در این مورد اقدام مقتضی معمول و از نتیجه ژاندارمری کل کشور خبر فرمایید.

راگه سازند -

از طرف فرمانده ژاندارمری کل کشور - سید محمد معزی

گیرندگان
مقام وزارت آب و برق جهت استحضار و اقدام مقتضی.

محرمانه

فرم ۴ - استاندارد - ۵ - ز - ر - ع
اسفند ماه ۳۵ - ۴ - ۵ - ۶ - ۷ - ۸ - ۹ - ۱۰ - ۱۱ - ۱۲ - ۱۳ - ۱۴ - ۱۵ - ۱۶ - ۱۷ - ۱۸ - ۱۹ - ۲۰ - ۲۱ - ۲۲ - ۲۳ - ۲۴ - ۲۵ - ۲۶ - ۲۷ - ۲۸ - ۲۹ - ۳۰ - ۳۱ - ۳۲ - ۳۳ - ۳۴ - ۳۵ - ۳۶ - ۳۷ - ۳۸ - ۳۹ - ۴۰ - ۴۱ - ۴۲ - ۴۳ - ۴۴ - ۴۵ - ۴۶ - ۴۷ - ۴۸ - ۴۹ - ۵۰ - ۵۱ - ۵۲ - ۵۳ - ۵۴ - ۵۵ - ۵۶ - ۵۷ - ۵۸ - ۵۹ - ۶۰ - ۶۱ - ۶۲ - ۶۳ - ۶۴ - ۶۵ - ۶۶ - ۶۷ - ۶۸ - ۶۹ - ۷۰ - ۷۱ - ۷۲ - ۷۳ - ۷۴ - ۷۵ - ۷۶ - ۷۷ - ۷۸ - ۷۹ - ۸۰ - ۸۱ - ۸۲ - ۸۳ - ۸۴ - ۸۵ - ۸۶ - ۸۷ - ۸۸ - ۸۹ - ۹۰ - ۹۱ - ۹۲ - ۹۳ - ۹۴ - ۹۵ - ۹۶ - ۹۷ - ۹۸ - ۹۹ - ۱۰۰ - ۱۰۱ - ۱۰۲ - ۱۰۳ - ۱۰۴ - ۱۰۵ - ۱۰۶ - ۱۰۷ - ۱۰۸ - ۱۰۹ - ۱۱۰ - ۱۱۱ - ۱۱۲ - ۱۱۳ - ۱۱۴ - ۱۱۵ - ۱۱۶ - ۱۱۷ - ۱۱۸ - ۱۱۹ - ۱۲۰ - ۱۲۱ - ۱۲۲ - ۱۲۳ - ۱۲۴ - ۱۲۵ - ۱۲۶ - ۱۲۷ - ۱۲۸ - ۱۲۹ - ۱۳۰ - ۱۳۱ - ۱۳۲ - ۱۳۳ - ۱۳۴ - ۱۳۵ - ۱۳۶ - ۱۳۷ - ۱۳۸ - ۱۳۹ - ۱۴۰ - ۱۴۱ - ۱۴۲ - ۱۴۳ - ۱۴۴ - ۱۴۵ - ۱۴۶ - ۱۴۷ - ۱۴۸ - ۱۴۹ - ۱۵۰ - ۱۵۱ - ۱۵۲ - ۱۵۳ - ۱۵۴ - ۱۵۵ - ۱۵۶ - ۱۵۷ - ۱۵۸ - ۱۵۹ - ۱۶۰ - ۱۶۱ - ۱۶۲ - ۱۶۳ - ۱۶۴ - ۱۶۵ - ۱۶۶ - ۱۶۷ - ۱۶۸ - ۱۶۹ - ۱۷۰ - ۱۷۱ - ۱۷۲ - ۱۷۳ - ۱۷۴ - ۱۷۵ - ۱۷۶ - ۱۷۷ - ۱۷۸ - ۱۷۹ - ۱۸۰ - ۱۸۱ - ۱۸۲ - ۱۸۳ - ۱۸۴ - ۱۸۵ - ۱۸۶ - ۱۸۷ - ۱۸۸ - ۱۸۹ - ۱۹۰ - ۱۹۱ - ۱۹۲ - ۱۹۳ - ۱۹۴ - ۱۹۵ - ۱۹۶ - ۱۹۷ - ۱۹۸ - ۱۹۹ - ۲۰۰ - ۲۰۱ - ۲۰۲ - ۲۰۳ - ۲۰۴ - ۲۰۵ - ۲۰۶ - ۲۰۷ - ۲۰۸ - ۲۰۹ - ۲۱۰ - ۲۱۱ - ۲۱۲ - ۲۱۳ - ۲۱۴ - ۲۱۵ - ۲۱۶ - ۲۱۷ - ۲۱۸ - ۲۱۹ - ۲۲۰ - ۲۲۱ - ۲۲۲ - ۲۲۳ - ۲۲۴ - ۲۲۵ - ۲۲۶ - ۲۲۷ - ۲۲۸ - ۲۲۹ - ۲۳۰ - ۲۳۱ - ۲۳۲ - ۲۳۳ - ۲۳۴ - ۲۳۵ - ۲۳۶ - ۲۳۷ - ۲۳۸ - ۲۳۹ - ۲۴۰ - ۲۴۱ - ۲۴۲ - ۲۴۳ - ۲۴۴ - ۲۴۵ - ۲۴۶ - ۲۴۷ - ۲۴۸ - ۲۴۹ - ۲۵۰ - ۲۵۱ - ۲۵۲ - ۲۵۳ - ۲۵۴ - ۲۵۵ - ۲۵۶ - ۲۵۷ - ۲۵۸ - ۲۵۹ - ۲۶۰ - ۲۶۱ - ۲۶۲ - ۲۶۳ - ۲۶۴ - ۲۶۵ - ۲۶۶ - ۲۶۷ - ۲۶۸ - ۲۶۹ - ۲۷۰ - ۲۷۱ - ۲۷۲ - ۲۷۳ - ۲۷۴ - ۲۷۵ - ۲۷۶ - ۲۷۷ - ۲۷۸ - ۲۷۹ - ۲۸۰ - ۲۸۱ - ۲۸۲ - ۲۸۳ - ۲۸۴ - ۲۸۵ - ۲۸۶ - ۲۸۷ - ۲۸۸ - ۲۸۹ - ۲۹۰ - ۲۹۱ - ۲۹۲ - ۲۹۳ - ۲۹۴ - ۲۹۵ - ۲۹۶ - ۲۹۷ - ۲۹۸ - ۲۹۹ - ۳۰۰ - ۳۰۱ - ۳۰۲ - ۳۰۳ - ۳۰۴ - ۳۰۵ - ۳۰۶ - ۳۰۷ - ۳۰۸ - ۳۰۹ - ۳۱۰ - ۳۱۱ - ۳۱۲ - ۳۱۳ - ۳۱۴ - ۳۱۵ - ۳۱۶ - ۳۱۷ - ۳۱۸ - ۳۱۹ - ۳۲۰ - ۳۲۱ - ۳۲۲ - ۳۲۳ - ۳۲۴ - ۳۲۵ - ۳۲۶ - ۳۲۷ - ۳۲۸ - ۳۲۹ - ۳۳۰ - ۳۳۱ - ۳۳۲ - ۳۳۳ - ۳۳۴ - ۳۳۵ - ۳۳۶ - ۳۳۷ - ۳۳۸ - ۳۳۹ - ۳۴۰ - ۳۴۱ - ۳۴۲ - ۳۴۳ - ۳۴۴ - ۳۴۵ - ۳۴۶ - ۳۴۷ - ۳۴۸ - ۳۴۹ - ۳۵۰ - ۳۵۱ - ۳۵۲ - ۳۵۳ - ۳۵۴ - ۳۵۵ - ۳۵۶ - ۳۵۷ - ۳۵۸ - ۳۵۹ - ۳۶۰ - ۳۶۱ - ۳۶۲ - ۳۶۳ - ۳۶۴ - ۳۶۵ - ۳۶۶ - ۳۶۷ - ۳۶۸ - ۳۶۹ - ۳۷۰ - ۳۷۱ - ۳۷۲ - ۳۷۳ - ۳۷۴ - ۳۷۵ - ۳۷۶ - ۳۷۷ - ۳۷۸ - ۳۷۹ - ۳۸۰ - ۳۸۱ - ۳۸۲ - ۳۸۳ - ۳۸۴ - ۳۸۵ - ۳۸۶ - ۳۸۷ - ۳۸۸ - ۳۸۹ - ۳۹۰ - ۳۹۱ - ۳۹۲ - ۳۹۳ - ۳۹۴ - ۳۹۵ - ۳۹۶ - ۳۹۷ - ۳۹۸ - ۳۹۹ - ۴۰۰ - ۴۰۱ - ۴۰۲ - ۴۰۳ - ۴۰۴ - ۴۰۵ - ۴۰۶ - ۴۰۷ - ۴۰۸ - ۴۰۹ - ۴۱۰ - ۴۱۱ - ۴۱۲ - ۴۱۳ - ۴۱۴ - ۴۱۵ - ۴۱۶ - ۴۱۷ - ۴۱۸ - ۴۱۹ - ۴۲۰ - ۴۲۱ - ۴۲۲ - ۴۲۳ - ۴۲۴ - ۴۲۵ - ۴۲۶ - ۴۲۷ - ۴۲۸ - ۴۲۹ - ۴۳۰ - ۴۳۱ - ۴۳۲ - ۴۳۳ - ۴۳۴ - ۴۳۵ - ۴۳۶ - ۴۳۷ - ۴۳۸ - ۴۳۹ - ۴۴۰ - ۴۴۱ - ۴۴۲ - ۴۴۳ - ۴۴۴ - ۴۴۵ - ۴۴۶ - ۴۴۷ - ۴۴۸ - ۴۴۹ - ۴۵۰ - ۴۵۱ - ۴۵۲ - ۴۵۳ - ۴۵۴ - ۴۵۵ - ۴۵۶ - ۴۵۷ - ۴۵۸ - ۴۵۹ - ۴۶۰ - ۴۶۱ - ۴۶۲ - ۴۶۳ - ۴۶۴ - ۴۶۵ - ۴۶۶ - ۴۶۷ - ۴۶۸ - ۴۶۹ - ۴۷۰ - ۴۷۱ - ۴۷۲ - ۴۷۳ - ۴۷۴ - ۴۷۵ - ۴۷۶ - ۴۷۷ - ۴۷۸ - ۴۷۹ - ۴۸۰ - ۴۸۱ - ۴۸۲ - ۴۸۳ - ۴۸۴ - ۴۸۵ - ۴۸۶ - ۴۸۷ - ۴۸۸ - ۴۸۹ - ۴۹۰ - ۴۹۱ - ۴۹۲ - ۴۹۳ - ۴۹۴ - ۴۹۵ - ۴۹۶ - ۴۹۷ - ۴۹۸ - ۴۹۹ - ۵۰۰ - ۵۰۱ - ۵۰۲ - ۵۰۳ - ۵۰۴ - ۵۰۵ - ۵۰۶ - ۵۰۷ - ۵۰۸ - ۵۰۹ - ۵۱۰ - ۵۱۱ - ۵۱۲ - ۵۱۳ - ۵۱۴ - ۵۱۵ - ۵۱۶ - ۵۱۷ - ۵۱۸ - ۵۱۹ - ۵۲۰ - ۵۲۱ - ۵۲۲ - ۵۲۳ - ۵۲۴ - ۵۲۵ - ۵۲۶ - ۵۲۷ - ۵۲۸ - ۵۲۹ - ۵۳۰ - ۵۳۱ - ۵۳۲ - ۵۳۳ - ۵۳۴ - ۵۳۵ - ۵۳۶ - ۵۳۷ - ۵۳۸ - ۵۳۹ - ۵۴۰ - ۵۴۱ - ۵۴۲ - ۵۴۳ - ۵۴۴ - ۵۴۵ - ۵۴۶ - ۵۴۷ - ۵۴۸ - ۵۴۹ - ۵۵۰ - ۵۵۱ - ۵۵۲ - ۵۵۳ - ۵۵۴ - ۵۵۵ - ۵۵۶ - ۵۵۷ - ۵۵۸ - ۵۵۹ - ۵۶۰ - ۵۶۱ - ۵۶۲ - ۵۶۳ - ۵۶۴ - ۵۶۵ - ۵۶۶ - ۵۶۷ - ۵۶۸ - ۵۶۹ - ۵۷۰ - ۵۷۱ - ۵۷۲ - ۵۷۳ - ۵۷۴ - ۵۷۵ - ۵۷۶ - ۵۷۷ - ۵۷۸ - ۵۷۹ - ۵۸۰ - ۵۸۱ - ۵۸۲ - ۵۸۳ - ۵۸۴ - ۵۸۵ - ۵۸۶ - ۵۸۷ - ۵۸۸ - ۵۸۹ - ۵۹۰ - ۵۹۱ - ۵۹۲ - ۵۹۳ - ۵۹۴ - ۵۹۵ - ۵۹۶ - ۵۹۷ - ۵۹۸ - ۵۹۹ - ۶۰۰ - ۶۰۱ - ۶۰۲ - ۶۰۳ - ۶۰۴ - ۶۰۵ - ۶۰۶ - ۶۰۷ - ۶۰۸ - ۶۰۹ - ۶۱۰ - ۶۱۱ - ۶۱۲ - ۶۱۳ - ۶۱۴ - ۶۱۵ - ۶۱۶ - ۶۱۷ - ۶۱۸ - ۶۱۹ - ۶۲۰ - ۶۲۱ - ۶۲۲ - ۶۲۳ - ۶۲۴ - ۶۲۵ - ۶۲۶ - ۶۲۷ - ۶۲۸ - ۶۲۹ - ۶۳۰ - ۶۳۱ - ۶۳۲ - ۶۳۳ - ۶۳۴ - ۶۳۵ - ۶۳۶ - ۶۳۷ - ۶۳۸ - ۶۳۹ - ۶۴۰ - ۶۴۱ - ۶۴۲ - ۶۴۳ - ۶۴۴ - ۶۴۵ - ۶۴۶ - ۶۴۷ - ۶۴۸ - ۶۴۹ - ۶۵۰ - ۶۵۱ - ۶۵۲ - ۶۵۳ - ۶۵۴ - ۶۵۵ - ۶۵۶ - ۶۵۷ - ۶۵۸ - ۶۵۹ - ۶۶۰ - ۶۶۱ - ۶۶۲ - ۶۶۳ - ۶۶۴ - ۶۶۵ - ۶۶۶ - ۶۶۷ - ۶۶۸ - ۶۶۹ - ۶۷۰ - ۶۷۱ - ۶۷۲ - ۶۷۳ - ۶۷۴ - ۶۷۵ - ۶۷۶ - ۶۷۷ - ۶۷۸ - ۶۷۹ - ۶۸۰ - ۶۸۱ - ۶۸۲ - ۶۸۳ - ۶۸۴ - ۶۸۵ - ۶۸۶ - ۶۸۷ - ۶۸۸ - ۶۸۹ - ۶۹۰ - ۶۹۱ - ۶۹۲ - ۶۹۳ - ۶۹۴ - ۶۹۵ - ۶۹۶ - ۶۹۷ - ۶۹۸ - ۶۹۹ - ۷۰۰ - ۷۰۱ - ۷۰۲ - ۷۰۳ - ۷۰۴ - ۷۰۵ - ۷۰۶ - ۷۰۷ - ۷۰۸ - ۷۰۹ - ۷۱۰ - ۷۱۱ - ۷۱۲ - ۷۱۳ - ۷۱۴ - ۷۱۵ - ۷۱۶ - ۷۱۷ - ۷۱۸ - ۷۱۹ - ۷۲۰ - ۷۲۱ - ۷۲۲ - ۷۲۳ - ۷۲۴ - ۷۲۵ - ۷۲۶ - ۷۲۷ - ۷۲۸ - ۷۲۹ - ۷۳۰ - ۷۳۱ - ۷۳۲ - ۷۳۳ - ۷۳۴ - ۷۳۵ - ۷۳۶ - ۷۳۷ - ۷۳۸ - ۷۳۹ - ۷۴۰ - ۷۴۱ - ۷۴۲ - ۷۴۳ - ۷۴۴ - ۷۴۵ - ۷۴۶ - ۷۴۷ - ۷۴۸ - ۷۴۹ - ۷۵۰ - ۷۵۱ - ۷۵۲ - ۷۵۳ - ۷۵۴ - ۷۵۵ - ۷۵۶ - ۷۵۷ - ۷۵۸ - ۷۵۹ - ۷۶۰ - ۷۶۱ - ۷۶۲ - ۷۶۳ - ۷۶۴ - ۷۶۵ - ۷۶۶ - ۷۶۷ - ۷۶۸ - ۷۶۹ - ۷۷۰ - ۷۷۱ - ۷۷۲ - ۷۷۳ - ۷۷۴ - ۷۷۵ - ۷۷۶ - ۷۷۷ - ۷۷۸ - ۷۷۹ - ۷۸۰ - ۷۸۱ - ۷۸۲ - ۷۸۳ - ۷۸۴ - ۷۸۵ - ۷۸۶ - ۷۸۷ - ۷۸۸ - ۷۸۹ - ۷۹۰ - ۷۹۱ - ۷۹۲ - ۷۹۳ - ۷۹۴ - ۷۹۵ - ۷۹۶ - ۷۹۷ - ۷۹۸ - ۷۹۹ - ۸۰۰ - ۸۰۱ - ۸۰۲ - ۸۰۳ - ۸۰۴ - ۸۰۵ - ۸۰۶ - ۸۰۷ - ۸۰۸ - ۸۰۹ - ۸۱۰ - ۸۱۱ - ۸۱۲ - ۸۱۳ - ۸۱۴ - ۸۱۵ - ۸۱۶ - ۸۱۷ - ۸۱۸ - ۸۱۹ - ۸۲۰ - ۸۲۱ - ۸۲۲ - ۸۲۳ - ۸۲۴ - ۸۲۵ - ۸۲۶ - ۸۲۷ - ۸۲۸ - ۸۲۹ - ۸۳۰ - ۸۳۱ - ۸۳۲ - ۸۳۳ - ۸۳۴ - ۸۳۵ - ۸۳۶ - ۸۳۷ - ۸۳۸ - ۸۳۹ - ۸۴۰ - ۸۴۱ - ۸۴۲ - ۸۴۳ - ۸۴۴ - ۸۴۵ - ۸۴۶ - ۸۴۷ - ۸۴۸ - ۸۴۹ - ۸۵۰ - ۸۵۱ - ۸۵۲ - ۸۵۳ - ۸۵۴ - ۸۵۵ - ۸۵۶ - ۸۵۷ - ۸۵۸ - ۸۵۹ - ۸۶۰ - ۸۶۱ - ۸۶۲ - ۸۶۳ - ۸۶۴ - ۸۶۵ - ۸۶۶ - ۸۶۷ - ۸۶۸ - ۸۶۹ - ۸۷۰ - ۸۷۱ - ۸۷۲ - ۸۷۳ - ۸۷۴ - ۸۷۵ - ۸۷۶ - ۸۷۷ - ۸۷۸ - ۸۷۹ - ۸۸۰ - ۸۸۱ - ۸۸۲ - ۸۸۳ - ۸۸۴ - ۸۸۵ - ۸۸۶ - ۸۸۷ - ۸۸۸ - ۸۸۹ - ۸۹۰ - ۸۹۱ - ۸۹۲ - ۸۹۳ - ۸۹۴ - ۸۹۵ - ۸۹۶ - ۸۹۷ - ۸۹۸ - ۸۹۹ - ۹۰۰ - ۹۰۱ - ۹۰۲ - ۹۰۳ - ۹۰۴ - ۹۰۵ - ۹۰۶ - ۹۰۷ - ۹۰۸ - ۹۰۹ - ۹۱۰ - ۹۱۱ - ۹۱۲ - ۹۱۳ - ۹۱۴ - ۹۱۵ - ۹۱۶ - ۹۱۷ - ۹۱۸ - ۹۱۹ - ۹۲۰ - ۹۲۱ - ۹۲۲ - ۹۲۳ - ۹۲۴ - ۹۲۵ - ۹۲۶ - ۹۲۷ - ۹۲۸ - ۹۲۹ - ۹۳۰ - ۹۳۱ - ۹۳۲ - ۹۳۳ - ۹۳۴ - ۹۳۵ - ۹۳۶ - ۹۳۷ - ۹۳۸ - ۹۳۹ - ۹۴۰ - ۹۴۱ - ۹۴۲ - ۹۴۳ - ۹۴۴ - ۹۴۵ - ۹۴۶ - ۹۴۷ - ۹۴۸ - ۹۴۹ - ۹۵۰ - ۹۵۱ - ۹۵۲ - ۹۵۳ - ۹۵۴ - ۹۵۵ - ۹۵۶ - ۹۵۷ - ۹۵۸ - ۹۵۹ - ۹۶۰ - ۹۶۱ - ۹۶۲ - ۹۶۳ - ۹۶۴ - ۹۶۵ - ۹۶۶ - ۹۶۷ - ۹۶۸ - ۹۶۹ - ۹۷۰ - ۹۷۱ - ۹۷۲ - ۹۷۳ - ۹۷۴ - ۹۷۵ - ۹۷۶ - ۹۷۷ - ۹۷۸ - ۹۷۹ - ۹۸۰ - ۹۸۱ - ۹۸۲ - ۹۸۳ - ۹۸۴ - ۹۸۵ - ۹۸۶ - ۹۸۷ - ۹۸۸ - ۹۸۹ - ۹۹۰ - ۹۹۱ - ۹۹۲ - ۹۹۳ - ۹۹۴ - ۹۹۵ - ۹۹۶ - ۹۹۷ - ۹۹۸ - ۹۹۹ - ۱۰۰۰ - ۱۰۰۱ - ۱۰۰۲ - ۱۰۰۳ - ۱۰۰۴ - ۱۰۰۵ - ۱۰۰۶ - ۱۰۰۷ - ۱۰۰۸ - ۱۰۰۹ - ۱۰۱۰ - ۱۰۱۱ - ۱۰۱۲ - ۱۰۱۳ - ۱۰۱۴ - ۱۰۱۵ - ۱۰۱۶ - ۱۰۱۷ - ۱۰۱۸ - ۱۰۱۹ - ۱۰۲۰ - ۱۰۲۱ - ۱۰۲۲ - ۱۰۲۳ - ۱۰۲۴ - ۱۰۲۵ - ۱۰۲۶ - ۱۰۲۷ - ۱۰۲۸ - ۱۰۲۹ - ۱۰۳۰ - ۱۰۳۱ - ۱۰۳۲ - ۱۰۳۳ - ۱۰۳۴ - ۱۰۳۵ - ۱۰۳۶ - ۱۰۳۷ - ۱۰۳۸ - ۱۰۳۹ - ۱۰۴۰ - ۱۰۴۱ - ۱۰۴۲ - ۱۰۴۳ - ۱۰۴۴ - ۱۰۴۵ - ۱۰۴۶ - ۱۰۴۷ - ۱۰۴۸ - ۱۰۴۹ - ۱۰۵۰ - ۱۰۵۱ - ۱۰۵۲ - ۱۰۵۳ - ۱۰۵۴ - ۱۰۵۵ - ۱۰۵۶ - ۱۰۵۷ - ۱۰۵۸ - ۱۰۵۹ - ۱۰۶۰ - ۱۰۶۱ - ۱۰۶۲ - ۱۰۶۳ - ۱۰۶۴ - ۱۰۶۵ - ۱۰۶۶ - ۱۰۶۷ - ۱۰۶۸ - ۱۰۶۹ - ۱۰۷۰ - ۱۰۷۱ - ۱۰۷۲ - ۱۰۷۳ - ۱۰۷۴ - ۱۰۷۵ - ۱۰۷۶ - ۱۰۷۷ - ۱۰۷۸ - ۱۰۷۹ - ۱۰۸۰ - ۱۰۸۱ - ۱۰۸۲ - ۱۰۸۳ - ۱۰۸۴ - ۱۰۸۵ - ۱۰۸۶ - ۱۰۸۷ - ۱۰۸۸ - ۱۰۸۹ - ۱۰۹۰ - ۱۰۹۱ - ۱۰۹۲ - ۱۰۹۳ - ۱۰۹۴ - ۱۰۹۵ - ۱۰۹۶ - ۱۰۹۷ - ۱۰۹۸ - ۱۰۹۹ - ۱۱۰۰ - ۱۱۰۱ - ۱۱۰۲ - ۱۱۰۳ - ۱۱۰۴ - ۱۱۰۵ - ۱۱۰۶ - ۱۱۰۷ - ۱۱۰۸ - ۱۱۰۹ - ۱۱۱۰ - ۱۱۱۱ - ۱۱۱۲ - ۱۱۱۳ - ۱۱۱۴ - ۱۱۱۵ - ۱۱۱۶ - ۱۱۱۷ - ۱۱۱۸ - ۱۱۱۹ - ۱۱۲۰ - ۱۱۲۱ - ۱۱۲۲ - ۱۱۲۳ - ۱۱۲۴ - ۱۱۲۵ - ۱۱۲۶ - ۱۱۲۷ - ۱۱۲۸ - ۱۱۲۹ - ۱۱۳۰ - ۱۱۳۱ - ۱۱۳۲ - ۱۱۳۳ - ۱۱۳۴ - ۱۱۳۵ - ۱۱۳۶ - ۱۱۳۷ - ۱۱۳۸ - ۱۱۳۹ - ۱۱۴۰ - ۱۱۴۱ - ۱۱۴۲ - ۱۱۴۳ - ۱۱۴۴ - ۱۱۴۵ - ۱۱۴۶ - ۱۱۴۷ - ۱۱۴۸ - ۱۱۴۹ - ۱۱۵۰ - ۱۱۵۱ - ۱۱۵۲ - ۱۱۵۳ - ۱۱۵۴ - ۱۱۵۵ - ۱۱۵۶ - ۱۱۵۷ - ۱۱۵۸ - ۱۱۵۹ - ۱۱۶۰ - ۱۱۶۱ - ۱۱۶۲ - ۱۱۶۳ - ۱۱۶۴ - ۱۱۶۵ - ۱۱۶۶ - ۱۱۶۷ - ۱۱۶۸ - ۱۱۶۹ - ۱۱۷۰ - ۱۱۷۱ - ۱۱۷۲ - ۱۱۷۳ - ۱۱۷۴ - ۱۱۷۵ - ۱۱۷۶ - ۱۱۷۷ - ۱۱۷۸ - ۱۱۷۹ - ۱۱۸۰ - ۱۱۸۱ - ۱۱۸۲ - ۱۱۸۳ - ۱۱۸۴ - ۱۱۸۵ - ۱۱۸۶ - ۱۱۸۷ - ۱۱۸۸ - ۱۱۸۹ - ۱۱۹۰ - ۱۱۹۱ - ۱۱۹۲ - ۱۱۹۳ - ۱۱۹۴ - ۱۱۹۵ - ۱۱۹۶ - ۱۱۹۷ - ۱۱۹۸ - ۱۱۹۹ - ۱۲۰۰ - ۱۲۰۱ - ۱۲۰۲ - ۱۲۰۳ - ۱۲۰۴ - ۱۲۰۵ - ۱۲۰۶ - ۱۲۰۷ - ۱۲۰۸ - ۱۲۰۹ - ۱۲۱۰ - ۱۲۱۱ - ۱۲۱۲ - ۱۲۱۳ - ۱۲۱۴ - ۱۲۱۵ - ۱۲۱۶ - ۱۲۱۷ - ۱۲۱۸ - ۱۲۱۹ - ۱۲۲۰ - ۱۲۲۱ - ۱۲۲۲ - ۱۲۲۳ - ۱۲۲۴ - ۱۲۲۵ - ۱۲۲۶ - ۱۲۲۷ - ۱۲۲۸ - ۱۲۲۹ - ۱۲۳۰ - ۱۲۳۱ - ۱۲۳۲ - ۱۲۳۳ - ۱۲۳۴ - ۱۲۳۵ - ۱۲۳۶ - ۱۲۳۷ - ۱۲۳۸ - ۱۲۳۹ - ۱۲۴۰ - ۱۲۴۱ - ۱۲۴۲ - ۱۲۴۳ - ۱۲۴۴ - ۱۲۴۵ - ۱۲۴۶ - ۱۲۴۷ - ۱۲۴۸ - ۱۲۴۹ - ۱۲۵۰ - ۱۲۵۱ - ۱۲۵۲ - ۱۲۵۳ - ۱۲۵۴ - ۱۲۵۵ - ۱۲۵۶ - ۱۲۵۷ - ۱۲۵۸ - ۱۲۵۹ - ۱۲۶۰ - ۱۲۶۱ - ۱۲۶۲ - ۱۲۶۳ - ۱۲۶۴ - ۱۲۶۵ - ۱۲۶۶ - ۱۲۶۷ - ۱۲۶۸ - ۱۲۶۹ - ۱۲۷۰ - ۱۲۷۱ - ۱۲۷۲ - ۱۲۷۳ - ۱۲۷۴ - ۱۲۷۵ - ۱۲۷۶ - ۱۲۷۷ - ۱۲۷۸ - ۱۲۷۹ - ۱۲۸۰ - ۱۲۸۱ - ۱۲۸۲ - ۱۲۸۳ - ۱۲۸۴ - ۱۲۸۵ - ۱۲۸۶ - ۱۲۸۷ - ۱۲۸۸ - ۱۲۸۹ - ۱۲۹۰ - ۱۲۹۱ - ۱۲۹۲ - ۱۲۹۳ - ۱۲۹۴ - ۱۲۹۵ - ۱۲۹۶ - ۱۲۹۷ - ۱۲۹۸ - ۱۲۹۹ - ۱۳۰۰ - ۱۳۰۱ - ۱۳۰۲ - ۱۳۰۳ - ۱۳۰۴ - ۱۳۰۵ - ۱۳۰۶ - ۱۳۰۷ - ۱۳۰۸ - ۱۳۰۹ - ۱۳۱۰ - ۱۳۱۱ - ۱۳۱۲ - ۱۳۱۳ - ۱۳۱۴ - ۱۳۱۵ - ۱۳۱۶ - ۱۳۱۷ - ۱۳۱۸ - ۱۳۱۹ - ۱۳۲۰ - ۱۳۲۱ - ۱۳۲۲ - ۱۳۲۳ - ۱۳۲۴ - ۱۳۲۵ - ۱۳۲۶ - ۱۳۲۷ - ۱۳۲۸ - ۱۳۲۹ - ۱۳۳۰ - ۱۳۳۱ - ۱۳۳۲ - ۱۳۳۳ - ۱۳۳۴ - ۱۳۳۵ - ۱۳۳۶ - ۱۳۳۷ - ۱۳۳۸ - ۱۳۳۹ - ۱۳۴۰ - ۱۳۴۱ - ۱۳۴۲ - ۱۳۴۳ - ۱۳۴۴ - ۱۳۴۵ - ۱۳۴۶ - ۱۳۴۷ - ۱۳۴۸ - ۱۳۴۹ - ۱۳۵۰ - ۱۳۵۱ - ۱۳۵۲ - ۱۳۵۳ - ۱۳۵۴ - ۱۳۵۵ - ۱۳۵۶ - ۱۳۵۷ - ۱۳۵۸ - ۱۳۵۹ - ۱۳۶۰ - ۱۳۶۱ - ۱۳۶۲ - ۱۳۶۳ - ۱۳۶۴ - ۱۳۶۵ - ۱۳۶۶ - ۱۳۶۷ - ۱۳۶۸ - ۱۳۶۹ - ۱۳۷۰ - ۱۳۷۱ - ۱۳۷۲ - ۱۳۷۳ - ۱۳

وزارت امور خارجه
 یادداشت

اداره دوم سیاسی
 شماره
 تاریخ
 پرست: ماره

۲۲۲۸
 ۱۳۵۷/۲/۸

دفتر حفاظت وزارت آب و برق
 تاریخ: ۸/۲/۵۷ شماره: ۲۱۱

وزارت امور خارجه شاهنشاهی تمارقات خود را بسفارت اتحاد جماهیر
 شوروی سوسیالیستی اظهار احترام و مراتب زیر را باستحضار می‌رساند:
 گزارش مرزبانان شاهنشاهی در منطقه اترک حاکمیت که مقامات شوروی
 در آنسوی رودخانه اترک (در آنقسمت که مرز مشترک دو کشور را تشکیل می‌دهد)
 از سال ۱۳۳۸ باینطرف عبادت باحداث نه‌رهای انحرافی از جمله سه نه‌سر
 یکی در نقطه ۲۰۰ متری غربی میله مرزی شماره ۱۶۱ در آقی تپه و دیگری در نزدیکی
 میله مرزی شماره ۱۶۳ در توره تپه و سومی در قایل میله مرزی شماره ۱۶۷/۱ در
 قزل ابلق نموده اند که در نتیجه مقدار آبی که بوسیله انهار مذکور بخلاف خاک
 اتحاد شوروی جریان پیدا می‌کند خیلی بیش از سهم آن کشور از آب رودخانه اترک
 منتهی در قرارداد مربوط با استفاده از رودخانه ها و آبهای سرحدی منعقد در سال
 ۱۳۰۴ (۱۹۲۶) میباشد. طبقاً مقامات فنی مربوط شاهنشاهی پیشنهاد
 می‌نمایند که بر طبق قرارداد مذکور ما مرزین فنی و سرابهای طرفین با حضور ما مرزین
 مرزی دوطرف حتماً ترتیب اندازه گیری جریان آب را لایق در یک دوره آبیاری
 در محل تقاطع انهار مذکور با رودخانه اترک بدهند. موجب امتنان این وزارت -
 خواهد بود چنانچه آنسفارت مراتب فوق را با اطلاع مقامات مربوط دولت اتحاد
 جماهیر شوروی سوسیالیستی رسانیده و هر چه زودتر ترتیب مقتضی برای اندازه گیری
 هائی پیشنهادی در فوق را بدهند و از نتیجه این وزارت را مستحضر فرمایند.
 موقع را برای تجدید احترامات فائده منظم می‌نماید.

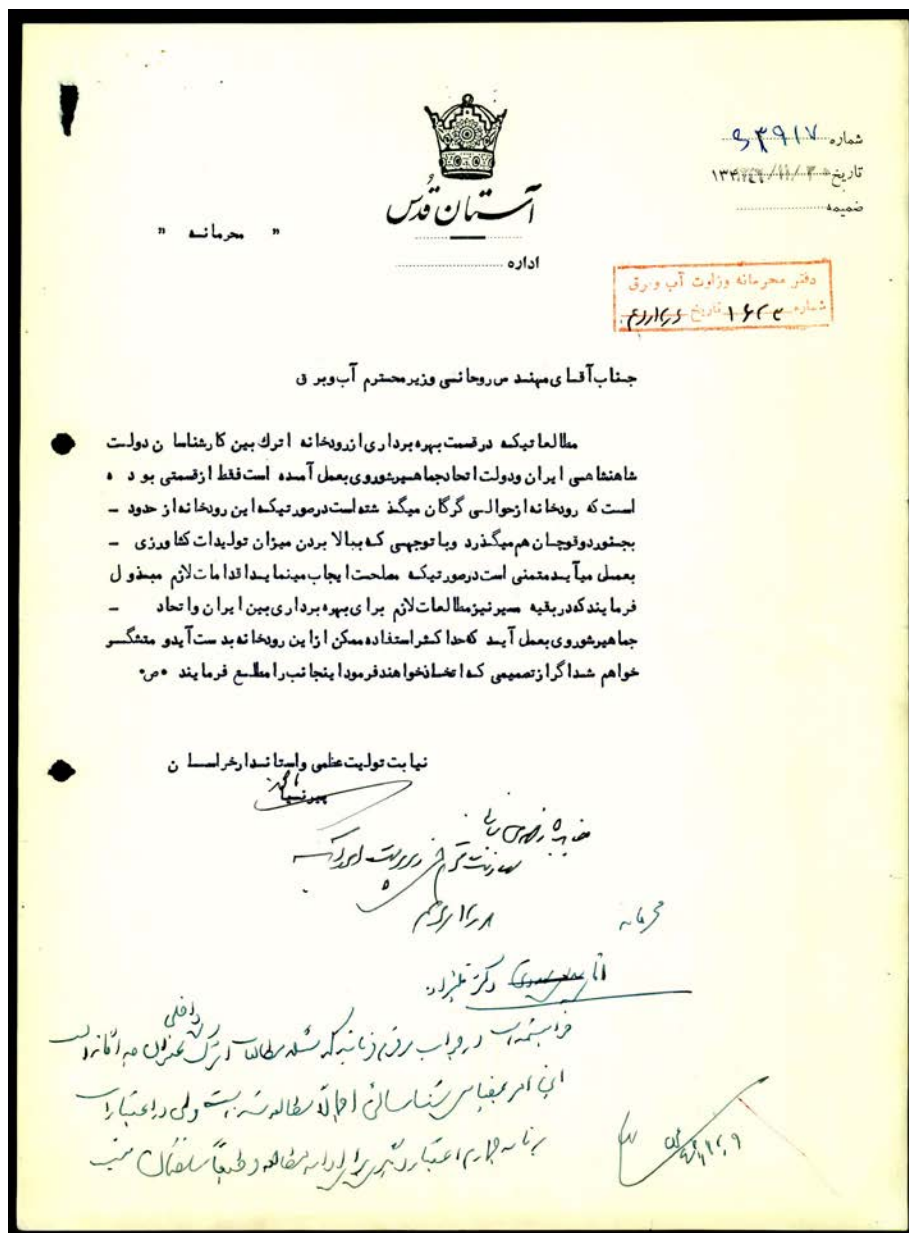
رونوشت عطف بنامه شماره ۱۶ م - ۴۷/۱/۷ برای اطلاع وزارت آب و برق ارسال میگردد.

۲۲۲۸
 ۱۳۵۷/۲/۸

وزیر امور خارجه
 نندیش

تصویر شماره ۲

گزارش وزارت امور خارجه در مورد احداث نه‌رهای انحرافی در رودخانه اترک توسط دولت شوروی (ساکما)
 The report of the Ministry of Foreign Affairs on the construction of
 diversion streams in Etrak River by the Soviet government (SAKMA).

تصویر شماره ۳

گزارش استانداری خراسان در مورد اختلافات مرزی ایران و شوروی در مسیر رودخانه اترک (ساکما)
Report of Khorasan Governorate on Iran-Soviet border disputes along the Atrak River (SAKMA).